

Cilt/Volume 2, Sayı/Issue 4, Temmuz /July 2020, ss. 381-408.

Geliş Tarihi–Received Date: 15.06.2020 Kabul Tarihi–Accepted Date: 20.07.2020

ARAŞTIRMA MAKALESİ – RESEARCH ARTICLE

18. VE 19. YÜZYILLARDAKİ SALT ŞEHRİNDE BULUNAN DİNİ, KÜLTÜREL VE SOSYAL KURUMLARIN İNŞA SÜRECİNDE OSMANLI DEVLETİ’NİN ROLÜ (OSMANLI BELGELERİNE VE KAYNAKLARINA GÖRE)

MOHAMMAD BANI İSSA *

ÖZET

Bu çalışma, 18. ve 19. yüzyıllarda Osmanlı Devleti’nin idari birimlerinden biri olan Levant’ın kapsamlı bir tablosunu ele almaktadır. Osmanlı iktidarı döneminde Salt şehrinin tarihi ve idari oluşumuna ışık tutmaktadır. Ayrıca, 18. ve 19. yüzyıllara ait Osmanlı, Türkçe ve Arapça kaynaklarına göre Salt şehrindeki dinî, kültürel ve sosyal kurumlar hakkında da bilgi verilecektir.

Aynı zamanda Osmanlı Devleti’nin Salt kentindeki cami, dinî okul, Müslüman mezarlıkları ve kiliseler gibi dinî kurumların yenilenmesi ve gelişmesindeki rolü üzerinde durulacaktır. Bunun yanı sıra, salt şehrinde açılan okulların büyük çoğunluğu 1880’li yıllardan sonra, özellikle yabancı okulların misyonerlik faaliyetlerinin artması üzerine yoğunlaşmıştır. Osmanlı Devleti bu gelişmelere karşılık olarak Avrupa Hristiyan ülkelerinin hedeflerine karşı dikkatli davranmıştır. Bundan dolayı Salt ve diğer bölgelerde yaşanan eğitim boşluğunu doldurmak için bir dizi İslami ilk ve ortaokul açmıştır. Buna ek olarak, çalışmada Osmanlı sosyal kurumlarının, yetimhaneler, Karakollar, hamamlar, dükkânlar, yollar, hastaneler, belediyeler ve hapishanelerin Salt şehri üzerindeki rolü ve etkisi vurgulanacaktır.

Salt şehri, 19. yüzyılın son çeyreğinde önemli nüfus artışı ve kentleşme yaşamıştır. Osmanlı devlet adamları Filistin, Suriye ve Lübnan kentlerinin sakinlerini Salt şehrine göç etmeye teşvik etmiş ve bunun sonucunda fırınlar, pastane dükkânları, kafeler, hamamlar, restoranlar, dikiş haneler, kuyumcular ve değirmenler açılmıştır. Aynı şekilde, 18. ve 19. yüzyıllarda Salt şehrinin planlanmasının nüfus, konut, resmî ve ticari kurumları birbirine bağlayan yolların varlığı açısından İslam kentlerinin planlanmasının genel özellikleri ile benzerlikleri dikkat çekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Şehri, Belka, Salt, Ürdün, Dinî, Kültürel, Sosyal kurumlar.

THE ROLE OF THE OTTOMAN STATE IN THE CONSTRUCTION OF RELIGIOUS, CULTURAL AND SOCIAL INSTITUTIONS IN THE 18TH AND 19TH CENTURIES IN SALT (BASED ON OTTOMAN DOCUMENTS AND SOURCES)

ABSTRACT

This study deals with a comprehensive picture of the Levant, one of the administrative units of the Ottoman State in the 18th and 19th centuries. In addition, this study focuses on the historical and administrative formation of the city of Salt during the Ottoman rule. Moreover, This research sheds light on the religious, cultural and social institutions in Salt city based on the Ottoman, Turkish and Arabic resources .

In addition to that, it also depicts the role of the Ottoman State in the renewal and development of religious institutions in the city of Salt, such as mosques, religious schools, Muslim cemeteries and even churches. Besides cultural institutions, most of the schools established in Salt by the Ottoman State were inaugurated in the 1880s, especially after the proliferation of foreign schools and missionary activities. Therefore, the Ottoman Empire was careful towards the goals of the European Christian countries and opened a series of Islamic primary and secondary schools to avoid the cultural gap experienced by Salt and other regions. In addition to that, this study sheds light on the role Ottoman social institutions in orphanages, police stations, Turkish baths, shops,

* Doktora Öğrencisi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, E-Posta: mohammad.bniissa@yahoo.com.

18. VE 19. YÜZYILLARDAKİ SALT ŞEHRİNDE BULUNAN DİNİ, KÜLTÜREL VE SOSYAL KURUMLARIN İNŞA SÜRECİNDE OSMANLI DEVLETİ'NİN ROLÜ

roads, hospitals, municipalities and prisons.

The city of Salt experienced significant population growth and urbanization in the last quarter of the 19th century. Ottoman authorities encouraged residents of Palestinian, Syrian and Lebanese cities to migrate to Salt. As a result of that, there has been an immense economic growth in running many activities including bakeries, pastry shops, cafes, baths, restaurants, sewing houses, jewelers and mills. Likewise, it is noteworthy that the planning of the city of Salt in the 18th and 19th centuries was consistent with the general characteristics of the planning of Islamic cities in terms of the existence of roads connecting population, housing, official and commercial institutions.

Key Words: Ottoman City, Jordan, Belka, Salt, Religious, Cultural, Social institutions.

GİRİŞ

Medeniyet ve kültür tarihi, bir tarihinin dikkate alınması gereken en önemli unsurlardan biridir. Çünkü medeniyetlerin zaman içindeki gelişimine tanıklık etmektedirler. Üstelik medeniyetin gelişimi, ulus ruhunu, gücünü ve kendi özünü temsil ettiği için çağlar boyunca bunun en belirgin özelliklerinden olmuştur. Medeniyetin gelişmesinde insanın yaşadığı çevre ile iletişime girmesi yakından ilişkilidir. Bu ortak etkileşimi düzenleyen gücün var olması koşuluyla kültürel büyümenin temeli şu üç ana unsura dayanmaktadır: insan, yer ve güç. Bu üç unsur mevcutsa ve doğru yasaya göre düzenlenmişse kültürel yenilenme herhangi bir şehirde veya eyalette başlar. Tarih boyunca bu unsurları önemseyen medeniyetler uzun süre var olabilmişlerdir. Bu kültürel mirasa dikkat etmeyen medeniyetler ise zamanla yok olmaktadır. İlerlemeyi sınırlayan savaşlar olmadıkça uygarlıkların sürekli gelişme içinde olduğu görülmektedir. Bu açıdan bakıldığında tarih boyunca şehirlerdeki gelişim, devletin ve şehrin gücü ile bağlantılıdır ve bu durum şehrin tüm kurumlarını olumlu ya da olumsuz etkileyen medeniyet seviyesi ile bağlantılı hâle gelmektedir. Tarihin tozlu sayfalarına bakacak olursak bu değişim ve gelişimi yaşamış kimliklerini kanıtlamış medeniyetler silsilesine şahit olursunuz. Yunan, Roma, Fars ve İslam devletleri gibi birçok medeniyet buna örnek olarak gösterilebilir.

Osmanlı Devleti'nde medeniyetin kökenleri Türk-İslam kimliğinden gelmektedir. Osmanlılar: Anadolu'da, Rumeli'de, Kuzey Afrika'da, Şam ülkelerinde bu İslami kimliğini temel alarak sosyal, kültürel, dinî ve mimari kurumlarını oluşturmuşlardır. Fethedilen bölgelerdeki kültürlerle saygı duyarak yerel yapıyı bozmadan Osmanlı kültürü ve İslami kimliğini de kullanarak özgün bir sentez oluşturmuşlardır. Böylece Osmanlı Devleti, hem doğuda hem de batıda altı asır boyunca hüküm süren, çeşitli ırkları ve milletleri içeren bir imparatorluk kurabilmiştir. Osmanlı Devleti'nin coğrafi alanının genişlemesi ve nüfusunun çeşitliliği; onu bu dinî, kültürel ve sosyal çeşitliliğe göre nüfusun ihtiyaçlarını karşılayan bir yapıyı oluşturmaya yöneltmiştir.

Pek çok tarihçi Osmanlı eyaletlerinde kurulan idari kurumların yapısı ve işleyişi hakkında çalışmıştır, ancak bu idari birimlere bağlı olarak işleyen kurumların çeşitliliği hem tarihçileri zorlamış hem de konu hakkındaki çalışmalar sınırlı kalmıştır. Bu anlamda Salt şehri¹ hakkında tarihî kaynak az olmasına rağmen bu şehri Osmanlı Devleti'nin bir kazası olarak ele alan birçok çalışma vardır. Ancak Osmanlıların 18 ve 19. yüzyılda uygarlık açısından bu şehir üzerindeki katkılarını gösteren kaynaklar da yetersizdir.

Bu nedenle çalışma, 18. ve 19. yüzyıllara ait Osmanlı Dönemi, Türkçe ve Arapça kaynakları kullanılarak Salt şehrindeki dinî, kültürel ve sosyal kurumlara ışık tutmaktadır.

1. Genel bir bakış:

Bu bölümde Osmanlı Devleti'nin 18. ve 19. yüzyıldaki idari birimlerinden biri olan Şam vilayetinin kapsamlı bir resmi çizilmekte, Şam vilayetinde Osmanlı varlığının köklerine değinilmektedir.

Levant'taki² Osmanlı varlığı, Sultan I. Selim'in³ 24 Ağustos 1516 tarihinde Şam'ın kuzeyinde Mercidâbık Muharebesi'nde Memlük ordusunu yendiği zamana dayanmaktadır.⁴ Sultan I. Selim döneminde Suriye ve Mısır;

1 Günümüz idari sistemine göre *şehir* olarak bilinen Salt, Osmanlı idaresindeyken *kaza* olarak bilinmekteydi. Salt *bölgesi* ise diğer bölgelerle olan ilişkilerine atıfta bulunurken kullanılmaktadır. Anlamda karşılıklıya yol açmamak için, birinci kısımda idari düzenlemeler hakkında bilgi verilmektedir.

2 Akdeniz'in doğu kıyılarına öteden beri "Levant" denirdi. Bu söz, "güneşin yükselmesi" manasına gelen Fransızca "levre" kelimesinden gelir. Zamanla Anadolu ve Suriye'nin sahil kesimini, Yunanistan ve Mısır'ı, XVI. asırdan sonra da bütün Ortadoğu'yu ifade eder hâle geldi. Bugün çoğunlukla Levant Suriye, Lübnan, Filistin ve Ürdün gibi çeşitli ülkelere ait olan coğrafi bölgeleri içermektedir. Bkz: Ekinci Ekrem Buğra, Osmanlı Ülkesinde bir Garip Topluluk. Levantenler, Çarşamba:09.4.2014. <http://ekrembugraekinci.com/makale.asp?id=50> (Erişim tarihi: 25.11.2019); Mustafa Bostancı, "Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin Hicaz'da Hâkimiyet Mücadelesi", *Akademik*, C.VII, Sayı: XIV, 2014,s. 130. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/73834> (Erişim tarihi: 25.11.2019)

3 I. Selim, bilinen adıyla Yavuz Sultan Selim (Osmanlı Türkçesi: Sultan Selim-i Evvel; 10 Ekim 1470 - 21/22 Eylül 1520). IX Osmanlı İmparatorluğunun sultanı, yetmiş dördüncü Müslüman halifesi ve ilk olarak Osman'ın "İnananlar Komutanı" unvanını aldı. 1512'den 1520'ye kadar Osmanlı İmparatorluğuna hükmetti. İsmail Hami Danişmend, "I Selim Dönemi", Topkapı/İstanbul: Doğu Kütüphanesi, 1971, s. 26; Nazım Tektaş, "Yavuz Sultan Selim, Çadırdan Saraya, Saraydan Sürgüne Osmanlı", Yeni Şafak Gazetesi Kültür yayınları, 2007,

Kanuni Sultan Süleyman döneminde de Irak, Arap yarımadası ve Kuzey Afrika Osmanlı topraklarına katılmıştır. Fetihlerin büyük ölçüde tamamlandığı 17. yüzyılın başlarında, imparatorluktaki 32 eyaletten 13'ü Araplarla meskûndü. Halep, Şam, Trablusşam, Bağdat, Basra, Musul, Rakka, Lahsa (Ahsa), Mısır, Trablusgarp, Cezayir, Tunus ve Yemen Beylerbeylikleri (eyaletleri) teşekkül ettiği zaman, Arap toprakları büyük ölçüde Osmanlı sistemine dâhil olmuştur. Bu durum, klasik dönem Osmanlı kültür ve medeniyetinin şekillenmesi açısından önemlidir; zira Osmanlı Devleti, Arap bölgeleriyle birlikte geniş toprak ve gelirlerin yanında, farklı dil, kültür ve medeniyet unsurlarını da bünyesine katarak bir dünya imparatorluğu hüviyeti kazanmış; ticari, siyasi ve askerî açılardan oluşmakta olan yeni dünyanın merkezinde yer almıştır.⁵

Sultan I. Selim'in, 26 Eylül 1516'da Şam vilayetini ele geçirmesi ile Osmanlı yönetimi başlamış ve Levant'taki Osmanlı varlığı dört yüzyıl daha devam etmiştir. Sultan I. Selim'in 16. yüzyılın başındaki zaferinden sonra, Mısır ve Irak Osmanlı Devleti'nin bir eyaleti olmuştur.⁶ Sultan I. Selim 1514'te Çaldıran Savaşı'nda İran şahını⁷ ve 1517'de Memlükleri yenerek bölgede egemenlik sağlamıştır.⁸ Osmanlı yönetimi, Şam eyaletinin tamamını baştan beri bir idari bölüm içinde tutmuştur.⁹ Ancak Büyük Arap İsyanı sonrasında¹⁰ ve 1918 Birinci Dünya Savaşı'nda yaşadığı korkunç yenilginin ardından Osmanlı Devleti Levant'tan çekilmek zorunda kalmıştır¹¹

16. ve 17. yüzyıllarda Şam vilayeti Osmanlı Devleti ile ilişkilendirilmiştir. Öyle ki bu dönemde, Şam vilayeti ekonomik refah ve nüfus artışı, hac konvoylarının Hicaz'a gitmek için Şam'da buluşmalarıyla ayrıca Basra Körfezi ve Irak'a giden ticaret konvoylarının çoğunun Halep'ten geçmesiyle yaşamıştır.¹² Buna karşılık, Philip Hata "Suriye Tarihi" adlı eserinde Osmanlıların Suriye hükümdarlığı döneminde yerel kültürü desteklemediğini, tarihin 16. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar Suriyeli bir şair, yazar, bilim adamı veya coğrafyacidan bahsetmediğini, bu nedenle bazılarına göre bu dönemin atalet ve kısırlık çağı olarak adlandırıldığını söylemektedir.¹³ Bu olası değildir. Çünkü o dönemlerde Osmanlı Devleti'ne bağlı olan Şam'da birçok bilim adamı ortaya çıkmıştır: 1610'da ölen Şamlı tarihçi Ahmet bin Sinan el-Karamani ve 1632 yılında ölen Muhammed el-Hazar el-Tilmisani ayrıca bu dönemde öne çıkan bir diğer sembol isim 1731 yılında ölen filozof ve mistik bir bilim adamı olan Abdül Gani el-Nabulsi idi.¹⁴

18. yüzyılın Şam vilayetinin yerel yöneticileri mevcut iktisadi durumu devam ettirdilerse de yöneticiler arasında kaos ve iç savaş da görülmüştür. Bu durum yerel iktisadi durumu olumsuz etkilemiştir.¹⁵ Bu durum karşısında Zahir el-Ömer,¹⁶ Ahmet Paşa El-Cazzâr¹⁷ ve Fahreddin Ma'ani el-Thani gibi yöneticiler bağımsız olma yönünde eğilim göstermişlerdir. Aynı zamanda bölge insanı derebeylerinin uyguladığı bazı yerel vergilerden ve bedevi saldırılarından¹⁸ kaynaklanan güvensizlik ve adaletsizlik¹⁹ gibi durumlardan dolayı huzursuzdu. Bölge, 1831 yılında Mehmet Ali Paşa'nın saltanatına girmiştir. Mehmet Ali Paşa'nın idaresi yönetim, ekonomi ve eğitim açısından reformcu olmasına rağmen uyguladığı zorlama politikası, Şam vilayetindeki Filistin nüfusunun bulunmasını engellemiştir ve ona karşı bir dizi ayaklanmanın ortaya çıkmasına neden olmuştur.²⁰

s.164.

4 Osman Nuri Topbaş, *Osmanlı / Abide Şahsiyetleri ve Müessesleriyle Osmanlı*, Erkam Matbaacılık, İstanbul 1999, s.152-154; Feridun Emecen, "Mercedîbâk Muharebesi Osmanlılar ile Memlükler arasında (922/1516) yılında yapılan savaş" *TDV İslâm Ansiklopedisi'nin*. C. XXIX, Ankara, 2004. 174-176. (erişim tarihi: 27.11.2019).

5 Davut Hut, "Osmanlı Arap Vilayetleri, Arabizm ve Arap Milliyetçiliği", *Vakanüvis- Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, Ortadoğu Özel Sayısı.1, 2016, s.s:105-150: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/228072>.

6 Erhan Afyoncu, *1000 Soruda Osmanlı İmparatorluğu*, Cilt 5, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2010, 2. Bölüm, s.85-95.

7 Ghulam Sarwar, *History of Shah Isma'il Safawi*, AMS, New York, 1975, s.79; Topbaş, *age*, s.148-149; Adel Allouche, *Osmanlı-Safevi İlişkileri – Kökenleri ve Gelişimi*, Ankara Yayınları, İstanbul, 2001, s. 63.

8 Sir William Muir, *The Mameluke; Or, Slave Dynasty of Egypt*, 1260-1517, A. D. Londra: Smith, Elder 1896 .p.p 285-290; Bkz: Andre Clot, (çev. Turhan Ilgaz) *Kölelerin İmparatorluğu Memlüklerin Mısır'ı* :Epsilon Yayınları, İstanbul, 2005.

9 Bostancı, *agm*, s.130.

10 David Murphy, *The Arab Revolt 1916–18: Lawrence Sets Arabia Ablaze*, Osprey Publishing, 2008, p. 26.

11 Bostancı, *agm*, s.118-130.

12-Juha Şafik, *Al-Musavvir fi al-Tarih: VII Bölüm*, Dar El-İlim Lel-meleyyin, Beyrut, Lübnan, 2008, C: VII, s.s 34-38; Ayaş Abdül kader, *Fırat Vadisi medeniyeti (Suriye bölümü)*. Şam, Suriye: Basım, Yayın ve Dağıtım için El-Ahâli, 1989, s. 322-324.

13 Philip Hata, *Suriye Tarihi, Lübnan ve Filistin*, Beyrut, Lübnan: Kültür Evi – Beyrut, 1983, s. 320.

14 Hata, *age*, s.307.

15 (M.S. 1720 -1807) arasında Arap ailesi Şam vilayetlerini yönetmiştir. Dick Douwes, *The Ottomans in Syria, a history of justice and oppression*, I.B. Tauris, 2000, p.p.45-47,69.

16 Süleyman Bayoumi Zakaria, *Osmanlı devleti Tarihinde İslami Okuma: Yahudi Sömürgeci İttifakı ve İslam Devletinin Parçalanması*, Dar el- 'Elm ve İman, Kahire, 2009, s. 122-123; Feridun Emecen, "Zâhir el-Ömer" *TDV İslâm Ansiklopedisi'nin*, C. XLIV, İstanbul, 2013, 90-91: <https://islamansiklopedisi.org.tr/zahir-el-omer>.

17 Ahmet Rasim, *Osmanlı Tarihi*, C.IV: yayıncı olmadan, yayımlanacak yer olmadan, 1908, C.III , s. 1238.

18 Abdul Karim Eşlik, *Osmanlı döneminde Arap Doğu*, Şam Üniversitesi yayınları, 5. baskı, Şam 1997, s.231.

19 Şouf Emirliği'ni yöneten Ma'an Dürzi ailesinden Lübnan prenslerinden biri. Bkz: Bahij Osman ve diğerleri, *Tarihin Fotoğrafçısı*, Bölüm VII, Milyonlarca Darul Alam, 6. baskı, 1999, s. 16.

20 1182 AH / MS1769'da kuzey Yunanistan'daki Makedonya eyaletindeki Goula şehrinde doğdu, Arnavut bir ailenin, Alevi ailesinin

18. VE 19. YÜZYILLARDAKİ SALT ŞEHRİNDE BULUNAN DİNİ, KÜLTÜREL VE SOSYAL KURUMLARIN İNŞA SÜRECİNDE OSMANLI DEVLETİ'NİN ROLÜ

Arap milliyetçiliği, 19. yüzyılın başlarında Suriye ve Lübnan'da başlayıp Mısır'a yayılmıştır. Suriye ve Lübnan'da Hristiyan Araplar tarafından yürütülen geçmişe dönüş hareketi ile karşılaştırıldığında, Mısır'daki ilk dönem uyanış hareketi, çoğunlukla Müslüman entelektüeller tarafından gerçekleştirilmiştir.²¹ 1798'de Fransa'nın Mısır'ı kısa süreli işgalinin ardından, iktidara gelen Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın (1769-1849) reform politikaları yol açıyordu. Bununla birlikte yayılan Arap milliyetçiliğinin birçok açıdan sonuçları olmuştur. Şöyle ki:²²

- Yabancı ve ulusal üniversitelerin ve okulların yayılması.
- Ekonominin düzelmesi.
- Kalkınma döneminde, yurt içinde ve yurt dışında çok sayıda şair ve yazar ortaya çıkması.
- Günümüzdeki partilerin temelini oluşturan siyasi derneklerin ortaya çıkışı.
- 18. yüzyılın başlarında basının yayılması, özellikle ilk Arap gazetesinin kurulması.

Bu gelişmeler ışığında milliyetçiliğin ilk sonuçlarından biri olarak Şam'da 1831'de *Mir'atü'lahvalı*'nın Dergisi²³ adlı derginin ardından 1857'de Sultanlık (*Saltanat*) adlı gazete çıkarılmıştır.²⁴ Arap milliyetçiliği hızla devam ederken siyasette sular durulmuyordu. Bölgede 1833-1837 yılları arasında Mehmet Ali Paşa'ya karşı başarılı olan halk isyanlarının gerçekleşmesiyle ve Çarlık Rusya'sı, İngiltere ve Avusturya'nın askerî desteğiyle Sultan I. Abdülmecid,²⁵ 1840'ta Levant'ı geri kazanmayı başarmıştır.²⁶

2. 18. ve 19. Yüzyıllarda Salt Şehrinde Dinî Kurumların İnşa Sürecinde Osmanlı Devleti'nin Rolü

2.1 Salt Şehrinin İdari Yapı:

Salt şehri hakkında bilgi vermeden önce Şam bölgesindeki idari bölümlerden bahsedilip, daha sonra şehrin 18. ve 19. yüzyıllardaki idari yapısı ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Sultan I. Selim'in, Şam'ı fethinden sonra Osmanlı Devleti Levant'ta 1516 yılında Memlük yönetiminde olduğu gibi idari bölümlerin yapısını devam ettirmiştir. Bununla birlikte "Vilayet" kelimesini "Ayale" kelimesiyle ve "vekil" kelimesini "Vali" kelimesiyle değiştirmiştir. Buna ek olarak, Şam vilayeti, Halep merkezinde bulunan ve Sancak adlı bir grup küçük idari birime bölünmüş tek bir valilik olarak kabul edilmiştir.²⁷ 1549'da ilk idari yapının kurulması ile Halep Eyaleti; Halep, Adana, Maraş, Antep, Bira / Urfa, Kelis, Ma'rat el-Nu'man, Salmiya, Hama ve Humus olmak üzere on sancaktan oluşturulacaktı.²⁸ Şam Vilayeti ise; Şam, Trablus, Suriye, Safed, Nablus, Kudüs, Aclûn, Salt ve Gazze'den oluşan sekiz sancaktan teşekkül etti.²⁹

1579 yılında yapılan idari bölünme ile hem eski vilayetlerin topraklarına hem de yeni sancakların oluşturulmasına dair yeni bir valilik kurulmasıyla durum daha karmaşık hâle gelmiştir. Bundan sonra bedeviler üzerinde daha fazla kontrol sağlamak için Fırat Adası'nın bölgelerini kapsayan Suriye Eyaleti, 1568 yılında ise Rakka Eyaleti oluşturulmuştur. Ayrıca, 1660 yılında, Acre, Celile, Safed, Amel ve Cebel-i Lübnan'ın da bulunduğu Safedli Eyaleti kurulmuştur.

- Halep'te beş sancak içeren Eyalet: Halep, Adana, Maraş, Antep ve Bira / Urfa.
- Şam Trablus'ta dört sancak içeren Eyalet: Trablusşam, Latakya, Hama ve Humus.
- On sancak içeren Şam Eyaleti: Şam, Beyrut, Akka, Safed, Nablus, Kudüs, Gazze, Horan, Aclûn ve Ma'an'dır.³⁰

kurucusu ve 1219 AH / 1805 MS - 1264 AH / 1848 MS arasında Mısır'ın hükümdarı olarak kabul edildi. Samuel Shelburne Robison and Mary L. Robison, *History of Naval Tactics from 1530 to 1930, The Evolution of Tactical Maxims*, The U.S. Naval Institute, 1942.p.54.

21 Ecehan Somuncuoğlu, "On Dokuzuncu Yüzyılda Nahda Hareketi: Modern Arap", *Düşüncesinin Oluşumu, Kapsamı ve Sınırları Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, C.III/1, Mart 2015, s.103-111.

22 Muhammed Ebu Azza, *Sultan Abdul Hamid Dönemi: Döneminin Gerçekleri, Saltanatının Detayları, Yönetimi Ve Politikası, Bani Osman Saraylarının Sırları Ve Gizemleri*, Ann Arbor, Michigan, Michigan Üniversitesi, ABD 1997, s.215-216.

23 Ek No:1. "İlk Arap sesi Osmanlı günahlarıyla karşı karşıya" *Sahifet Mirâtü'l al'ahwal* صحيفة مرآة الأحوال : <https://3thmanly.com/ar/article>. (Erişim tarihi:26.08.2019)

24 Muhammed Ebu Azza, *age*, s.215.

25 Sultan Abdülmecid (25 Nisan 1823, İstanbul – 26 Haziran 1861, İstanbul), 31. Osmanlı padişahı ve 110. İslam halifesidir. II. Mahmud'un Bezmialem Sultanı'dan olan oğludur. Yusuf Halaçoğlu, Sultan Abdülhamid'e Arzlar (Ma'rûzât), Ahmet Cevdet Paşa, Babiâli Kültür Yayıncılığı, İstanbul, 2010, s.45.

26 Halaçoğlu, *age*, s.449.

27 Vadih Başour, *Suriye 'ikamet Devlet Va-vilâdet 'uma*. Ann Arbor, Michigan, Michigan Üniversitesi, ABD, 1996, s.307.

28 Sühail Saban, *Ansiklopedik Osmanlıca Tarih Terimleri Sözlüğü*. Kral Fahd Ulusal Kütüphanesi Yayınları, Riyad, 2000, s. 45-46.

29 Başour, *age*, s.307-308.

30- Başour, *age*, s.309; Bkz: Joseph von Hammer-Purgstall, *Evlîya Çeleb: Narrative of Travels in Europe, Asia, and Africa in the Seventeenth Century*, Oriental Translation Fund,1834. s. 90.

Ayrıca beşinci eyalet, 1660 yılında, Acre, Celile, Safed, Amel ve Lübnan Dağı'nın da bulunduğu Safedli Eyalet olarak ve ek olarak, Cebeli Lübnan'ın kontrolü için kurulmuştur.³¹

İdari bölümler 19. yüzyıla kadar beş eyalette kalmıştır ve 1861'de yeni bir hükümet yapısı ortaya çıkmıştır. Bu dönemde bazı isyanlar görülmüştür. İlk hareket "Cebel-ü Lübnan Ayaklanması" idi ve 1874 yılında Kudüs "Kutsal Kudüs" olarak isim değişikliğine uğramıştır. 1877'de "düzenleme" döneminde ülke idari olarak yeniden düzenlenmiştir. "Eyalet" kelimesi "Vilayet" kelimesi ile değiştirilmiş ve bu isimlendirme 1877'den Osmanlı Devleti'nin sonuna kadar devam etmiştir.

Buna göre:

- Halep, Adana'dan ayrıldı.
- Şam'ın başkenti olan Şam Eyaleti, Ürdün ve Filistin'i de kapsadı.
- Beyrut Valiliği, Sidon Eyaleti'ne ait bölgeleri içeren, kuzeydeki Lazkiye'den, güneydeki Nablus'a kadar, Baalbek ve Bekaa olmadan, Şam'ın yetkisi altında kalan bölgelere yayıldı.
- 1860 katliamlarının ardından Cebel-ü Lübnan Eyaleti oluşturuldu.
- **"Kudüs-i Şerif Mutasarrıflığı"**
- Rakka Eyaletlerini miras alan Zour Valiliği, Fırat Adası'nı ve Bediyetu'l Şam'ın geniş alanlarını kapsadı.³²

Özetle Salt şehri, Levant bölgesinin idari düzenlemesine göre değişen bir idari yapı olarak Osmanlı Devleti'nin yönetiminde kaldı. Buna ek olarak bir belge, Osmanlı İmparatorluğu'na ait olan Sancak, Hama, Şam, Houran ve Salt bölgelerine ait toplam arazinin yaklaşık 1.435.230 dönüm olduğuna atıfta bulunmuştur.³³

Bu şu şekilde yapıldı:

- CEBEL-İ HAMİDE (جبل حميد) Nâhiye (1517-1530) Salt ve Aclûn → Arap vilâyeti.³⁴
- Salt, 1544-1732 yılları arasında Şam eyaletine bağlı bir sancak olarak idare edilmiştir.
- 1868-1892 Sûriye vilâyetine bağlı bir kaza olarak idare edilmiştir.
- 1896-1918 yılları arasında Kerek'e bağlanan Salt kazası Suriye vilâyeti idaresinde kalmıştır.³⁵
- (Nablus نابلس/ Salt /السلط) Belka البلقاء
- Kazâ (1856-1860) Aclûn → Şam eyâleti.³⁶
- Kazâ (1861-1864) Havran → Şam eyâleti.
- Kazâ (1865) Havran → Sûriye vilâyeti.
- Sancak (1868-1888) → Sûriye vilâyeti.
- Sancak (1889-1918) → Beyrut vilâyeti.³⁷

19. yüzyılda, Ürdün'ün doğusu aşağıdaki şekilde bölünmüştür:

İbrahim Paşa ve ordusunun Levant'tan çekilmesinden sonra, 1841'den 1849'a kadar Ürdün'ün doğusu hükümete kalmıştır. Osmanlı Devleti, ülkeyi kendi adına yönetebilecek yerel liderleri atayarak Levant bölgesini yönetmeye başlamıştır.

- 1851'de, Osmanlı Devleti, Irbid'deki merkezi ile Horan Tugayı'na bağlı olarak Aclûn bölgesini kurmuştur.
- 1866 yılında, El-Belka bölgesi kurulmuştur ve merkezi Salt'tır. Horan Tugayı'na, bazen Nablus'a veya Beyrut'a bağlamıştır.
- 1893 yılında Kerak ve Tafileh'i içeren Ma'an Tugayı kurulmuştur, 1894'ten beri Kerak Tugayı'nın ismi Suriye'ye eklenmiştir.³⁸

Yukarıdaki bilgiler, Levant'taki idari değişimin, Osmanlı topraklarının 16. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar yayılmasının bir sonucu olduğunu göstermektedir. Kaldı ki bu vilayetlerin korunması için Osmanlı Devleti, devlet hiyerarşisine bağlı idari sistemlere göre devlette reyanın işlerini düzenleyen askerî ve idari sistemler kurmak için çalışmıştır.

31 "System of universal geography founded on the works of Malte-Brun and Balbi", Open Library, The Library Of The University Of California Los Angeles, 2007, p. 647. <https://ia802705.us.archive.org/28/items/systemofuniversa02balbiala/systemofuniversa02balbiala.pdf>. (Erişim Tarihi:17.01.2020); Bkz: Başour, age, s.309.

32 Başour, age, s.309; Bkz: "Milliyetçiliği, Vakanüvis", *Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, Ortadoğu Özel Sayısı.1. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/228072>.

33 BEO 1323 99205 S 03: 1317.

34 SEZEN TAHİR, *Osmanlı Yer Adları*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayın No: 26, Ankara, 2017, s.147.

35 Tahir, age, s.655.

36 Enver Çakar, "XVI. Yüzyılda Şam Beylerbeyliğinin İdari Taksimatı", *FÜSBD*, XIII/1, Elazığ, 2003.ss.262-371.

37 Tahir, age, s.102.

38 *Safahat min Tarih al'Ürdün 41*: <https://www.ammonnews.net/index.php>. (Erişim Tarihi: 21.11.2007, Saat'ta: 02:00AM.)

18. VE 19. YÜZYILLARDAKİ SALT ŞEHRİNDE BULUNAN DİNİ, KÜLTÜREL VE SOSYAL KURUMLARIN İNŞA SÜRECİNDE OSMANLI DEVLETİ'NİN ROLÜ

Daha önce Salt şehrinin idari olarak Şam eyaletine bağlı olduğundan bahsedilmişti. Şehrin, Şam, Trablus, Safed, Nablus, Kudüs, Aclûn ve Gazze'ye de bağlı olduğu da belirtilmişti. Bundan sonra Salt şehrinin kısaca tarihine ve coğrafi yapısına değinilip, siyasi, kültürel ve sosyal yapısı hakkında bilgi verilerek 18. ve 19. yüzyılda Salt şehrinde dinî kurumların kurulmasında Osmanlı Devleti'nin rolüne değinilecektir.

2.1.1 Salt Şehrinin Tarihi ve Coğrafi Yapısı:

Salt şehrinin tarihi, Saltus olarak bilindiği Bizans dönemine kadar uzanır, sonra Hz. Ömer'in döneminde İslam hâkimiyetine geçmiştir. Sırasıyla Fatımilerin, Eyyubilerin ve Memluklerin elinde kalmıştır.³⁹ Memluklerden sonra 1517'de I. Sultan Selim tarafından alınarak Osmanlı hâkimiyetine geçmiştir. Ayrıca Salt şehri, 19. yüzyılda Mısır Vali Yardımcısı İbrahim Paşa'nın Filistin'e yaptığı saldırılarla da yeniden yıkılmış ve Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Salt şehri Ürdün'ün özerk sistemine bağlı şehirlerden biri olmuştur.

Salt kelimesi yakın zamana kadar sonunda harfî (ت) bulunacak şekilde (السلت) olarak yazılır ve söylenirdi. Ancak günümüzde Salt (السلط) şeklinde yazılmaktadır. Bu kelimenin "Ağaçlık Vadisi" veya "Yoğun Orman" anlamına gelen Latince (Saltus) kelimesinden türetildiği söylenmektedir. Ayrıca bazı Süryani otoriteleri bu kelimenin "kaya" ve "sert taş" anlamında Süryanice bir kelime olduğunu ileri sürmektedirler.⁴⁰ Bu ifadelerden yola çıkarak Salt şehrinin ismini etrafındaki en güvenli şehir anlamına gelen "yükseklik ve sırt" kelimesinden aldığı söylenilebilir.

Salt (Arapça: السلط El-Salt), Ürdün'ün Belka ilinin merkezi olan şehirdir. Ülkenin orta batı kesiminde başkent Amman'ın batısında yer almaktadır. Yüzölçümü 79 km² olan şehrin nüfusu 2011 yılı itibarı ile 88,900'dür.⁴¹ Öyle ki 2015 yılında Salt'ın nüfusu 99.890'a ulaşmıştır ve Ürdün Haşimi Krallığı'nın sekizinci büyük şehridir.⁴² Belka Valiliği bölgesinin yaklaşık 1120,4 km² veya Krallık alanının % 3,1 olduğu tahmin edilmektedir.⁴³

Belka ili içerisinde yer alan Salt şehrinin iklimi, özellikle yağışların yaşandığı dönemlerde Akdeniz iklimidir. Dağlarda, 820 ila 950 metre arasında değişen, orta ve batı rüzgârları ortalama hızı 21 km / s'yi geçmeyen ılık bir iklim vardır ve yüzey görünüşleri düz ovalar ve tepeler, sarp dağlar ve vadiler arasında değişmektedir.⁴⁴

2.2 Salt Şehrinde Oluşturulan Yerleşim Bölgeleri:

Filistin'den, Suriye'den ve diğer bölgelerden art arda gelen göçler sonucunda, Saraya (Hükûmet Sarayı), Ulu Cami ve vali konağı gibi ana binaların yakınında bulunan Kürt yerleşim yerlerinin bir kısmı olan Salt kentine yeni unsurlar yerleşmiştir.⁴⁵

Salt şehri antik çağlarda önemli bir tarımsal yerleşim yeri idi, Hristiyanlar bu kentten nüfusunun yaklaşık % 35'ini oluşturmaktaydı ve Osmanlı Devleti Salt'a hâkim olana kadar şehir bu durumunu korumuştur. Osmanlı'nın Levant bölgesinde konuşturduğu güvenlik nedeniyle, Müslümanlar ve gayrimüslimler, dinî ayinleri uygulamakta serbestti. Salt şehrinde, Osmanlı Devleti'nin koruması altında belli bölgelerde yaşayan Hristiyan ve Sünni kabileler vardı. Bu kabile isimlerini şu şekilde sıralayabiliriz:

- İlk Müslüman kabileler: *El-Cezire* الجزيرة, *El-Gunaimat* الغنيمات, *El-Hleyfat* الخليفات, *El-Arabiyyat* العربيات, *El-Ensur* النصور, *El-Hrîsât* الخريسات, *El-Rehhalah* الرحالة, *El-Hezeymeh* الهزيمية, *El-Riyal* الريال, *El-Dabbasah* (El-Dabbas) الدبابسة, *El-'Anasava* العنصوة, *El-Hayârat* الحيرات ve *El-Remâmena* الرمامنة.
- İlk Hristiyan kabileler: El-kamakma (Kamoh) القمامة ve Hadadin'den bölümü. Salt kentindeki ikinci bölge, formdaki iki ana bölümü ayıran ılık bölgedir. Sonraki, El-'Avamleh العواملة yerleşimi: ana meydandan batıya uzanır. El-ktyşat yerellik: *ktyşat* القطيشات, aşağıdaki klanlara yerleşmiştir:
- Müslüman kabileleri: *El-ktyşa* القديسات, *Abdillât* العبدالات, *El-Hgabra* الهقابرة (El-Jaghbir), *El-Halâika* الحلايقة (El-Hulaik), *El-Harabşeh* الخرابشة ve *Al-Favvâ 'yir' di* الفوأعير' di.
- Hristiyan Kabileleri: *Debâbneh* الدبابنة, *Fâhoury* (Fâhriya) الفاخوري, *Tavadrosa* (Tadros), *El-Nashîyyat* النصحيات, *El-Zâ'amtâ* (El-Za'mat) الزعامطة, *El-Hattatra* (Hattar) الخطاطرة, *El-Muasher*, *El-'Aor* العور ve *El-Javâbra* (Abu Jaber) الجوابرة, *El-Sha'er* الشعر, *El-Mashini*, *El-Nafa'ah* (Abu Nafâ) أبو نافا, *El-Kâbe*

39 G. W Bowersock; Brown, Peter; Grabar, Oleg , *Late Antiquity: A guide to the Postclassical World*, Harvard University Press, 1999, pp. 468-469; Maysoun Al-Nahar, *The Abbasid Caliphate*. In Ababsa, Myriam (ed.). Atlas of Jordan, 2014, pp. 177-180.

40 http://www.salt.gov.jo/ar/inside/About_Municipality/Areas/SALT.htm. (Erişim Tarihi: 12.11.2019).

41 http://www.salt.gov.jo/ar/inside/About_Municipality/Areas/SALT.htm. (Erişim Tarihi: 12.11.2019).

42 Bu bilgi 24/10/2019 tarihinde alınmıştır. Aşağıdaki linke: <https://www.citypopulation.de/en/jordan/cities>.

43 *Planlama ve Uluslararası İşbirliği Bakanlığı, Belka Valiliği Kalkınma Programı 2016-2018*, Eylül 2015, <http://mop.gov.jo/EchoBusV3.0/SystemAssets/pdf/gov>. Bkz: Muhammed Adnan Al-Bahit, Novan Raja Hamoud, *defter mufasssal liva' Aclûn, Tabu Defteri 970 'Listanbul* (Çalışma, inceleme ve çeviri), 1.Baskı, Ürdün Üniversitesi yayınları, Amman, 1989, ss. 9, 11, 12; Ahmet Sidki Şkeîrât, Tarih Al'üidara Al-Osmaniye fi şarki Al-Ürdün 1864-1918, Amman, Ürdün, 1413/1992..

44 http://www.salt.gov.jo/ar/inside/About_Municipality/Areas/SALT.htm. (Erişim Tarihi: 12.11.2019).

45 Muhammed Hreyiset, ve diğerler, "Zilzal Medînet El-Salt fi 'am 1927", Ürdün Tarih ve Arkeoloji Dergisi, C.II / 3, 2008, s.19-120.

(Kâbe) الكعبة ve bir demirci kesimi (Hadadin) Kuvkesih, Nabur (Naber), Havatmeh الحواتمة ve Şalalfa (Şleif) الشالفة⁴⁶

Belka bölgesinde yaşayan bu kabilelerin bazıları İslami fetih arifesinde Levant'ta öne çıkmıştır. Ghassan kabilesinin bu aşiretlerinden bazıları (Cüzam) (جذام), (Lahm) (لحم), (Czra) (عزرة), (Kudâ'h) (كضاعة)⁴⁷ (Selih) (سليح) ve (Beli) (بلي) yerleşmişlerdir. Ayrıca Salt şehri, 17. ve 18. yüzyıllarda, Osmanlı varlığı tarafından düzenlenen sosyal ve dinî bir yapıya bağlandıktan sonra konumunu ve gücünü arttırmıştır.⁴⁸

1516'da Levant'ın Osmanlı tarafından fethinden sonra Belka'da başka kabileler de ortaya çıkmıştır. Örneğin *Bani Mehdi* بني مهدي, *Bani Tim* بني تيم, *Bani Ummaya* بني أمية, *Bani Mohammadi* بني محمدي, *Bani Sahir* بني ساهر ve *Bani Akabe* بني عكبة⁴⁹. Ayrıca Osmanlı Devleti, Levant'ı idari olarak böldüğünde Aclûn Tugayı beş bölüme ayrılmıştı: Aclûn, Alan ve Salt; ilçeleri ve toplulukları, Arban Belka topluluklarını, Kerak ilçesini ve beşinciyi: Arban mezheplerini: Bani Mehdi ve Bani Sahir.⁵⁰

Salt şehrinde ve çevresinde yaşayan kabilelerin sayısının çokluğuna rağmen Osmanlı Devleti, bu kabilelerin her birinin dinî yaşamlarında müsamaha gösteren bir sistem geliştirmiştir.

Levant'taki vilayetler, Osmanlı idaresinin bu hoşgörülü idaresine tanık olmuştur. Bu nedenle bu topraklarda ortaya çıkan dinî kurumlar özellikle Hristiyan Batı ülkelerinin koruması altında kurulmuştur. Sonuç olarak Salt'ta 1850'de ilk yabancı misyoner okulu kurulmuş, ilk devlet okulu ise 1880'de tesis edilmiştir.⁵¹ Ayrıca, yerel halk ve yeni yerleşimciler (Çerkezler, Çeçenler ve Hristiyanlar), 19. yüzyılda Salt kentindeki güvenlik ve özgürlükten yararlanmışlardır. Çünkü Osmanlı Devleti, nüfusu örgütlemek, Hac yollarını güvence altına almak ve onları Bedevi saldırılarına karşı korumak için çeşitli askerî merkezler kurmuştur.⁵²

Osmanlı Devleti, Batılı Hristiyan devletlerle yaptığı savaşlar ve düşmanlıklara rağmen, Levant'a veya Kudüs'e yabancıların hacı olarak gelmesini engellememiştir

1899 tarihli bir belgede Osmanlı yönetiminin, Avusturyalı Ressam Mösyö Emill ve arkadaşlarının görevlerini kolaylaştırmak ve düzenlemek için Salt, Amman ve Jeraş bölgelerine bir mektup gönderdiğini belirtmektedir.⁵³ Dahası, bu alanları gezmek için üç aylık bir süre boyunca girmelerine izin verildiğini göstermektedir. Ayrıca bu belge Avusturyalıların, Osmanlı Devleti'nin yönetiminden gelen bazı telgraf mesajlarıyla Şam yöneticisi ve Kudüs yöneticisi taraflarından gerekli kolaylıkları elde ettiklerini de içermektedir.⁵⁴ Sonuç olarak bu belge seyahatin ilerleyişini ve tamamlanmasından sonraki aşamasını da içermektedir.⁵⁵ Ayrıca, vilayetlerin haberlerini ve mevcut durumlarını hızlı bir şekilde iletmek için Osmanlı yönetimi bu vilayetlerde telgraf ağı oluşturmuştur. 1319 tarihli bir belgede Osmanlı yönetiminin Salt kazasını Kerak bölgesine bağlayan bir telgraf hattının inşasını emrettiği bildirilmektedir.⁵⁶ Ayrıca Osmanlı idaresinin nezareti, Salt kazası Levant'ı birbirine bağlayan telgraf hattını genişletme kararı vermiştir.⁵⁷ Bunun yanında başka bir belge de devletin Salt bölgesini Ma'an şehriyle telgraf hattıyla bağladığından bahsetmiştir⁵⁸ ve bu telgraf hattının başkanlığını Ahmet Efendi'nin üstlendiği zikredilmektedir.⁵⁹ Sonrasında Osmanlı Devleti, Hicaz bölgesini Salt şehrine telgraf hattıyla bağlamaya başlamıştır.⁶⁰

Osmanlı Devleti göç politikalarının kurumsallaşması çerçevesinde Salt kentinde iskân politikası uygulamıştır. Yerleşim kanunu ile kente yeni yerleşimciler iskân ettirilmiştir. Toprak koruma kanununa göre yerleşimciler toprak verilecek, toprak işlenecek ve korunacaktır. İskân politikası sayesinde göçmenlerin üretici konumuna gelmesi amaçlanmıştır. Bunun karşılığında yerleşimciler devlete %10'luk vergi ödemek zorundadırlar. Bu anlamda göç politikası ile bir nevi Osmanlı Devleti'nin hazinesi için sabit gelir sağlamak amaçlandığı görülmektedir.⁶¹

46 HRÎSÂT, Muhammed, "Salt, Dirasat Medeniye Beşeriye Merrat Bi-siclet el-Mahknêti 'l şer'yye fi el-Salt, 1299 AH - 1345 AH / 1881-1926", *Araştırmalar Dergisi*, Ürdün Üniversitesi, C.XIII /IV, 1986, s. 71-75.

47 Casim Avcı, "KUDÂA (Benî Kudâa)" *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.XXXVI, Ankara, 2002, s308-309.

48 Hatta, *agm*, s.319.

49 Muhammed Hreyiset, M13, S. 4, s. 28-29.

50 Muhammed Adnan Al-Bahît, *agm*, s.9,11,12.Bkz: Muhammed Hreyiset, M13, Sayı 4, s. 133-136.

51 Bkz: *Safahat min Tarih al-Ürdün 41* <https://www.ammonnews.net>. 21.11. 2007. Erişim tarihi: 15.11.2019.

52 Bkz: G Bell, *Turkish Rule East of the Jordan, The Nineteenth Century and After*, Vol. 52 (August 1902), P. 228.

53 BEO 1244 93234 0: 6.Ş.1316.

54 BEO 1244 93234 :11.Ş.1316.

55 BEO 1244 93234 :20.Ş.1316. Bkz: BEO 1244 93234 24.Ş.1316.

56 BEO 1136 85155 :15.M.1316.

57 BEO 1687 126452: 22.Re.1319.

58 DH.MKT. 1122 54 :19.Ş.1324. Bkz: İ..PT 13 16 :11.R.1318.

59 ŞD. 991 31: 23. Ca.1319. Bkz: ŞD. 1019 5: 19.Ca.1321.

60 FTG.f. 1044: 10.07.1900.

61 Jurj Saba, Ruks bin zayid El-'ezîzi, *Safahat min El-Tarih el-Ürdüni ve min hayat el-Bâdiye: Medeba ve Devâhiye*, Amman, Ürdün, 1961, s.152-153.

18. VE 19. YÜZYILLARDAKİ SALT ŞEHRİNDE BULUNAN DİNİ, KÜLTÜREL VE SOSYAL KURUMLARIN İNŞA SÜRECİNDE OSMANLI DEVLETİ'NİN ROLÜ

Osmanlı Devleti'ne yapılan göçler sonucunda Osmanlı yönetimi, göçmenlerin sorunlarını çözmek için birkaç kararname yayımlamıştır. Bu belgede uygun yöntemlere göre göçmenlerin devlet topraklarına yerleşmesi belirtilmiştir. Belge aynı zamanda Salt kentine ait miri arazilerinin toplamını da içermekte ve göçmenlerin topraklarını nasıl iyileştirilebileceği ve geliştirilebileceği konusundaki desteğini de belirtmektedir. Üstelik Osmanlı Devleti yeni sakinlerini temel ihtiyaçlarını karşılamalarına yardımcı olacak buğday, arpa ve diğer bitkiler gibi ürünler yetiştirmeye teşvik etmiştir.⁶²

Osmanlı Devleti, Salt şehrinde ve çevresinde yaşayan bedevi kabileleri ile ilgilenirken iki farklı politika izlemiştir. İlk politika güç kullanımına dayanmaktadır. İkincisi ise devletin koşullarına ve çıkarlarına bağlı olarak kabileleri kazanmaya yöneliktir.⁶³

Doğu Ürdün'deki modern yönetim sonucunda, köylülerin bedevilere ödedikleri bir miktar para ya da eşyalar olan "Hava Vergisi الضريبة الخاوة" kaldırılmıştır. Bu, Osmanlı Devleti tarafından bedevilerin aşırılıklarına karşı yapılan bir dizi disiplin kampanyası sonrasında gerçekleşmiştir. Raşit Paşa'nın gücü Medeba, Salt ve Amman'daki sorunları kontrol edebilmiştir. Ek olarak, Doğu Ürdün'de vali tarafından yürütülen bir dizi kampanyadan sonra, Salt kentinde kâim-makâm (kaymakam) kurmak için çalışılmış ve 400 atlı askerden oluşan bir garnizon kurulmuştur ve bu resmen Salt kentinde Osmanlı Devleti'nin ilk varlığı anlamına gelmektedir.⁶⁴

Osmanlı Devleti, idare ettiği bölgelerdeki istikrarı sağlamak için devlete sadık olan kabile büyükleriyle iyi ilişkiler kurmaya önem vermiştir. "H1292/M.1875" tarihli bir Osmanlı belgesi kabilelerin sadakatini sağlamanın yanı sıra, Osmanlı Devleti'yle hizmetler alanında iş birliğini sağlamak için yerel yönetim altında ve Osmanlı Devleti'nin doğrudan denetimi altında bulunan kabilelerin boyun eğdirilmesine atıfta bulunmaktadır.⁶⁵ Osmanlı Devleti, Salt kaymakamına çeşitli görevler vermiştir:⁶⁶

- Salt kentinde ve komşu bölgelerde yasa ve yönetmeliklerin yayılması.
- Devlet tarafından doğum, ölüm ve toprakla ilgili olarak yapılan soruşturmaların kaymakama bildirilmesi (istatistik nedenleriyle).
- Belediye başkanlarının ve seçmeli konseylerin seçimini denetlemek.
- Suç işleyenleri sorgulama için getirmek.
- Güvenliği sağlamak, tasarruf veya vergi toplamak.
- Osmanlı Devleti'ne aşiret hareketleri, yerel isyanlar ve diğer görevler hakkında bilgi vermek.

Osmanlı Devleti, vilayetlerdeki idari konuları düzenlemek için devlet idaresi, belediye meclisleri için seçimlerin yapıldığı ve Salt kentinde bu yasamadan sorumlu organ gözetiminde özel kararlar vermiştir.⁶⁷

19. yüzyılın sonunda görev yapan paşalar arasından, Medeba ve Salt'ta iki hükümet evi kuran Kerak mutasarrıfı Muhammed Râşit Paşa (1315/1897-1320/1902), Medeba ve Amman köylerini ziyaret etmiş ve sakinleri tarafından çok sıcak bir şekilde karşılanmıştır. Paşa, durumu güvence altına aldıktan sonra Kerak'a dönmüş ve bölgedeki bazı kabileler arasındaki bir takım farklılıkların çözümü için ikinci ziyaretini yapmıştır.⁶⁸

Ürdün'deki bir basın toplantısında, Amman'ın batısındaki Salt Belediye Başkanı Hâlet Hüseyin El-Haiman El-Fâ'uri, Salt kentinin altın çağını Osmanlı idaresinde iken yaşadığını söylemiştir.⁶⁹

62 BEO 1323 99205: 03.S.1317. Bkz: DH.MKT. 293 12: 09.R.1312; DH.MKT. 774 3 12. B.1321.

63 Ürdün'ün doğusuna giren Osmanlı yönetimi hakkında daha fazla bilgi için, Bkz: Ali Mahafza, *Al-fikir Essiyasi El-Ürdüni münzû bidayet el-Savra el-'Arabiya el-Kübra va hata nihayet ahit el-'imara 1916 - 1946*, I. Bölüm, I. Baskı, Amman, 1990, s.120.

64 Eugene Lawrence Rogan, "In Incorporating the Perighey: The Outoman Extension of Direct Rule Over Southeastern Syria (Trans Jordan) 1867 - 1914", Ph.D. Dissertation, Harvard University, 1991, P 85.

65 Salnâme Vilayet Suriye, li-senet 1297/1879, s.240-241.

66 Nizam 'iidarat el-vilâyat el-Osmaniye, el-Düstur, Madde 1, Tercemet: Nufil Ni'matullah Nufil, el-Tab'etü el'edbiyye, Beyrut 1301h/1883m., s.40.

67 BEO 3593 269437 C 19: 1327.

68 *El-Beşir Gazetesi*, Sayı 1224, 24 Şubat 1898 tarihli, s.3. Bkz: *El-Beşir Gazetesi*, Sayı 1353, 3 Ekim 1898,s.3.

69 "Ürdün'ün başkenti Amman'ın batısında yer alan Salt kenti Büyükşehir Belediye Başkanı Halid Hüseyin El-Haşmen El-Fauri, Salt şehrinin altın çağını Osmanlı döneminde yaşadığını söyledi.

Ürdün'ün başkenti Amman'ın batısında yer alan Salt kenti Büyükşehir Belediye Başkanı Halid Hüseyin El-Haşmen El-Fauri, Salt şehrinin altın çağını Osmanlı döneminde yaşadığını söyledi.

Osmanlı Devleti'nin bugünkü Ürdün topraklarındaki merkezi olan Salt kentinde, çok sayıda Osmanlı eserini görmek mümkündür. Salt Büyükşehir Belediye Başkanı Fauri, "Salt, Ürdün'ün rakımı en yüksek şehri olduğundan stratejik açıdan da önemli bir şehir ve bu yüzden Osmanlı'nın da askeri merkeziydi. Osmanlı'nın büyük önem verdiği Salt, altın çağını Osmanlı döneminde yaşamıştır" dedi.

Bugünkü Ürdün topraklarının 1516 yılında Osman Devleti'nin himayesine geçtiğini ve Salt'ın da 1840 yılında vilayet statüsü kazanandığını belirten Fauri, "Salt, Ürdün'ün rakımı en yüksek şehri olduğundan stratejik açıdan da önemli bir şehir ve bu yüzden Osmanlı'nın da askeri merkeziydi. Osmanlı'nın büyük önem verdiği Salt, altın çağını Osmanlı döneminde yaşamıştır" dedi.

Fauri, Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa'nın Nablus'tan mimar ve işçiler getirerek şehri yeni baştan kurdurduğunu vurgulayarak, şöyle devam etti:

"O dönemler Osmanlı'nın zayıfladığı zamanlar olmasına rağmen, Osmanlı Salt'ta belediyeçilik kurmuş, okul, medrese gibi ilim

3. 18. ve 19. Yüzyıllarda Salt Şehrinde Kültürel Kurumların İnşa Sürecinde Osmanlı Devleti'nin Rolü

Osmanlı Devleti son zamanlarında Ürdün'ün doğusunu, Şam bölgesinde yer alan Horan ile Kerak sancağına bağlamıştır. Kerak sancağı Ürdün'ün orta ve güney toprakları Amman, Salt, Tafife, Ma'an ve Couf gibi, Horan ilçesi ise Aclün da dâhil Ürdün'ün Kuzeyinde yer alan bölgeleri kapsamıştır.⁷⁰

19. yüzyıl sonunda Osmanlı Devleti'nin bir parçası olan Ürdün ve ülkedeki Maarif-i Umumiye Nezareti olarak görev yapan Eğitim Bakanlığı, Salt bölgesi de dâhil olmak üzere çeşitli eyaletlerdeki eğitim kurumlarını denetlemiştir.⁷¹

1939 yılına kadar Osmanlı eğitim sistemi Ürdün bölgesinde pragmatik bir eğitim modeli olarak uygulanmıştır. Bu nedenle Osmanlı pragmatik eğitim modelinin Salt Kenti ve çevresinde kurulan okul ve kurumlar için önemini incelemek gerekmektedir.⁷²

Osmanlı Devleti tarafından Kerak ve Aclün'da kurulan okulların çoğu, özellikle yabancı okulların ve misyonerlik faaliyetlerinin artması sonrasında 1880'lerde açılmıştır. Bu nedenle Osmanlı Devleti, Avrupa Hristiyan ülkelerinin hedeflerine karşı dikkatli davranmış ve Salt ve diğer bölgelerin yaşadığı kültürel boşluktan kaçınmak için bir dizi ilk ve ortaokul açmıştır.

Bu anlamda Osmanlı Devleti, Salt kentinde çeşitli aşamalarda başlayan birkaç okulun kurulmasıyla ilgileniyordu. Bu eğitim müesseseleri şunlar olmuştur: Küttâp Müesseseleri, Sıbyan Mektepleri, İdadiler, Rüştüyeler ve Umumiye Mektepleri.

Osmanlı Devleti tarafından Ürdün ilçelerinde kurulan okulların çoğunluğu özellikle yabancı ve misyoner okulların yayılmasından sonra 1880'lere dayanmaktadır. Bu nedenle Osmanlı devleti, bu kültürel boşluktan kaynaklanan tehlikeye karşı uyarılmış ve aşamalı olarak ilk ve rasyonel okulları kurmaya başlamıştır. 1321 / 1903'te yayınlanan Salnâmesine göre, Ürdün doğusundaki kurulduğu tarihte kurulan ilkokullar şöyledir.⁷³

- Irbid Birincil Mektebi 1306/1888.
- Jaraş İlköğretim Erkek (Sıbyan) Mektebi 1306/1888.
- Jeraş İlköğretim Kızlar Mektebi 1306/1888.
- El-Hosn İlköğretim Erkek Mektebi 1311/1893.
- El-Hosn İlköğretim Mektebi 1311/1893.
- Kufranja İlköğretim Mektebi 1311/1893.
- Birincil İdare Mektebi 1311/1893.
- Ma'an Hicazı İlk Mektebi 1310/1892.
- Tafila İlköğretim Mektebi 1310/1892.
- Vâdi Mousa İlköğretim Mektebi 1318/1899.
- Kerak İlköğretim Kızlar Mektebi 1311/1893.
- Kerak - El Mecali İlköğretim Okulu 1311/1893.
- Kutherba İlkokulu 1311/1893.
- Güney Taiba Güney İlköğretim Okulu 1311/1893.
- Al - Şubak İlkokul Erkek Çocuk Mektebi 1318/1899.
- Vadi İlköğretim Mektebi 1318/1899.
- Amman İlköğretim Mektebi 1318/1899.
- Medeba İlköğretim Mektebi 1318/1899.
- Boizer İlköğretim Mektebi 1318/1899.
- Hararhah İlköğretim Mektebi 1318/1899.

merkezleri inşa etmiş, dini mabedler yapmıştır. Osmanlı'nın yıkılma döneminde dahi, Salt'a yatırım yapmış, şehri geliştirmiştir. Salt, Osmanlı'nın inşa ettiği bir kenttir."

Fauri, Osmanlı'nın Salt'ta, bugünkü Ürdün toprakları içerisinde ilk idari mahkeme ve belediyeyi kurduğunu söyledi.

Şehirde 250'den fazla Osmanlı eseri bulunduğunu ifade eden Fauri, camiler, iç ve dış mimarisi Osmanlı sanatları ile süslenmiş yüksek pencerele evler ve çarşıları ile hala bu yapıların ayakta olduğunu vurguladı."

Yaman, Zehra, Ürdün'de Osmanlı Salt şehri, Amman, 25.03.2014. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/urdunde-osmanli-sehri-salt/172142>. (Erişim tarihi:10.11.2019).

70 Ahmad Sıdkı Şkeirât, Tarih el'iidara el-Osmaniye fi şark Al-Ürün 1864-1918, Amman lil-Tıbâ'a vel-Tasmimim, Amman, 1992, s.266-267.

71 *Salnâme Vilayet Suriye 1309-1310/1891-1892*, edad: 27, Makatib al-Vilayat, s. 240-241.

72 Muhammed Amayreh, *Altarbia waltaelim fi al-eahd al-Osmani wahataa eam 1997*, 1.Bbaskı, Dar El-Masirah, Amman 1999, s.15-17.

73 *Salnâme Maarif-i Umumiye, el-senetü el-Rabi'a 1319*, Dar al-Hilafa al-Aliye, Matbaat Amira, 1901-1902, s.544. Bkz: Ahmad Şkeirât irat , age, s.285-286.

18. VE 19. YÜZYILLARDAKİ SALT ŞEHRİNDE BULUNAN DİNİ, KÜLTÜREL VE SOSYAL KURUMLARIN İNŞA SÜRECİNDE OSMANLI DEVLETİ'NİN ROLÜ

- 'Aima İlköğretim Mektebi 1318/1899.

Osmanlı Devleti'nde modern anlamda eğitim süreci 1869 Maarif-i Umûmiye Nizamnamesi ile başlamıştır. Ancak öncesinde Osmanlı eyaletlerinde eğitim yaygın olarak Küttap vakıfları aracılığı ile yapılmaktaydı ve bu eğitim daha çok dinî eğitime dayanmaktadır. Modern eğitim kurumları ile birlikte çocuklara Kur'an-ı Kerim'i ezberleme, okuma-yazma, matematik ve fen bilimleri öğretilmiştir.⁷⁴ Ayrıca camiler 19. yy sonlarında eğitim hareketinde önemli bir rol oynamış ve o zamanların orta öğretim eğitimini temsil etmişlerdir. Çünkü bazıları dilbilgisi, morfoloji, İslâm mevzuatı ve yorumu derslerini almışlardır. Aynı durum Osmanlı illerindeki Müslüman olmayan milletler için de geçerlidir, çünkü dinî eğitim, gayrimüslim çocukların kutsal kitaplarını, manastırlardaki ve bazı misyoner okullardaki kitapları okumayı öğretmeyi kapsamıştır.⁷⁵ Salt şehrinde eğitim gerçekliğinin kapsamlı bir resmini sunmak için, o zamanlar Osmanlı Devleti tarafından kurulan en önemli eğitim okullarına başvurmak gerekmektedir.

3.1 Vakıf müesseseleri:

Bu okullar, Osmanlı'nın Maarif-i Umumiye Nezareti'nde⁷⁶ onaylanan modele göre düzenlenmiş olup birinci form (Vakıf وقف ve Küttâb المكتاب) kurumları ile ilişkilendirilmiş, ikinci form ise Osmanlı kamu bilgisine ait ve modern sisteme göre öğretilen ilköğretim okullarından oluşmuştur.⁷⁷

Tarihsel kaynaklarda, 1812 yılına kadar Salt kentinde herhangi bir Osmanlı okulunun varlığını gösteren bir emare bulunmamıştır. Okuma-yazma oranı özellikle 19. yüzyılın ortalarına kadar çok düşüktü. Ayrıca, Salt kentinde eğitim o zamanlar sadece büyük bir cami ve bir de kilisede yapılmaktaydı. Yine bu büyük caminin bazı köşeleriyle (Zaviyeler الزوايا) eğitim sınırlıydı.⁷⁸

3.2 Osmanlı Devleti Bu okullarda eğitim programını şu şekilde düzenlemiştir:⁷⁹

- Bu okullarda öğrenim süresi, 5-7 yaşları arasındaki öğrenciler için dört yıldır.
- Derslerin ana konuları şu şekildedir: Alfabe, Cüzü Amma ve üstü, Türkçe, Etik, Yazı, Vaka Bilimi, Din Bilgisi, Tonlama, Okunma, Ezberleme ve Kur'an-ı Kerim'in mühürlenmesi.
- Öğrenim süresi öğrenme güçlüğü çeken öğrencilere göre uzatılabilmektedir.
- İslam hukuku kökenli olmadığı için (falaka فلكة)⁸⁰ cezasının kaldırılması ve kişiliğini rencide eden kelimelerle öğrencinin cezalandırılmaması kararı vardır.
- Her semtte ve her köyde okul inşa etmeye çalışmıştır.
- Okullar Müslüman ve Hristiyan mezheplerine göre ayrılmaktadır.
- Hristiyan okulları kendi dinlerini öğretebilirler.
- Eğitim, yedi ila dokuz yaş arasındaki erkekler için ve altı ile on yaş arasındaki kızlar için zorunludur.
- Her ders için ayrılan süre yarım saat ile 45 dakika arasındadır.

3.3 Rüştüye Okulları المدارس الرشدية⁸¹

1839 yılında ilkokullara eklenen Rüştüye Okulları eğitimin ilk aşaması olarak bilinmektedir. Buradan mezun olanlar yetişkin olarak kabul görmüşlerdir.⁸² Osmanlı Devleti sona ermeden ve Osmanlı eğitim sisteminin yapısı değişmeden önce, Ürdün'de dört Rüştüye okulu bulunmaktaydı. Bunlar: Irbid, Salt, Kerak ve Ma'an. Bu okullarda öğrenim süresi dört yıldır, 1863'te 5 yıla çıkarılmış ve 1892 yılında ise üç yıla düşürülmüştür. Birinci yılda Din Bilimleri, Türkçe Okuma, Kurallara Giriş, Türkçe Dersleri, Dikte, Noktalama İşaretleri, Rikkat ve Sülüsü Hattı. İkinci ve üçüncü yıl aynı dersler: Arapça, Farsça, Osmanlıca, İmla, Aritmetik, Türkçe dersleri,

74 Muhammed Hüseyin 'Amayreh, (1997), "R'uyeten Cedide El'avzâ Ett'lîm fi Filistin Hilal El'ehd El-Osmani", *Mejelatü Sâmîd El-İktisadiye*, 'Eded 109, s. 230-231.

75 Abdürrezzâk El-hilali,(1959), *Tarih El-tealim El-Osmani 1638-1917*, Bidon naşir, Bağdat, s.47-50.

76 Bkz: Mustafa Gündüz, *Maarif-i Umumiye Nizamnamesi*, 1869, (Sadeleştirilmiş), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1977, s.550-571. Teyfur Erdogdu, "Maarif-i Umumiye Nezareti Teşkilat-ı", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 51 (1-4) (1996) 183-247.

77 Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, 5.baskı.; Kültür Koleji Yayınları, İstanbul, 1994, s.198, ss140-142.

78 Al-keşif, *agm* <http://alrai.com/article/10457593/>. (Erişim Tarihi: 18.12.2019).

79 Yahya Akyüz, *age*, s.140-141.

80 Ayak tabanlarına uygulanan dayak cezası için geliştirilmiş alet.

"Yaklaşık 1M. boyunda, uçları arasına, başlarından itibaren iki elle tutulacak kadar birer kabza kısmı bırakıldıktan sonra 50-60 cm. uzunluğunda bir urgan parçası tespit edilmiş kalın bir sopadan ibarettir. Sırt üstü yatırılan şahsın ayak bileklerine geçirilip iki kişi tarafından tutularak kendi eksenini etrafında çevrildiğinde urgan ayaklara sarılır ve onları hareket edeme hale getirir; üçüncü kişi de (bazen iki kişi birden) genellikle kızılık dalından yapılmış değnekle ayak tabanlarına vurur. Bu cezaya "falaka cezası" veya kısaca "falaka", uygulanmasına da "falakaya yatırmak, falakaya yıkmak" denilir".

Uğur Gökteş, "Falaka", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. XII, İstanbul, 1993, 256-257.

81 Bkz: Mustafa Gündüz, *age*, s.s.550-560; Teyfur Erdogdu, a.g.e.,s.s.183-210, Mahmut Cevat, *Maarif-i Umumiye Nezaret-i Tarihçe-i ve Teşkilat ve İcrat*, 1.baskı, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 2002, s.278; Mehmedoğlu Yurdağul, *Tanzimat Sonrasında Okullarda Din Eğitimi*, 1.baskı, M.Ü.I.F vakfı, İstanbul, 2002, s.112, 128.

82 DH.MKT. 2760 64: 15.S.1327.

Coğrafya Çizimleri. Dördüncü yıl: Dini Bilimler, Türkçe Okuma, Din ve Ahlak Bilimlerindeki dersleri, Farsça öğretilmiştir. Osmanlıca, İmla, Aritmetik, Coğrafya, Geometri, Tarih, Divani, Rikkat ve Sülüs hattı, Çizim, Retorik. Ayrıca kız okulları, dikiş ve oymacılık gibi farklı dersler işlese de müfredat açısından erkek okullarına en yakın olanlardır.

3.4 İdadi Okullar / المدارس الإعدادية (Hazırlık Okulları):

Osmanlı döneminde hazırlık aşaması, yüksek orta öğretim aşamasını temsil ediyordu, buna ek olarak, Salt şehri bu aşamada İdadi okullardan yoksundu. Çünkü bu okullar Osmanlı Devleti'nin merkezi yerleşim yerlerinde bulunmaktaydı.⁸³

3.5 Umumiye İdadi Mekteplerinin Evresi:

Bu aşamada talebeler, İdadi ve Rüştiye mekteplerinden mezun olduktan sonra üçüncü aşamada Umumiye İdadi mektebine devam etmekteydiler. İdadi ve Rüştiye mektepleri 7-12 yaşları arasındaki öğrenciler için zorunlu iken Umumiye İdadi mektepleri zorunlu değildi.⁸⁴ Umumiye İdadi mekteplerinde müfredat Rüştiye mekteplerinde uygulanan programa bazı derslerin eklenmesi ile düzenlenmiştir. Mesela: Tıbbi Bilgiler, Hijyen Uygulamaları, Ekonomik Bilgiler, Ulusal ve Dini Şarkılar, Beden Eğitimi, Oyunlar, Erkek öğrenciler için Askeri Eğitim, Kız öğrenciler için Temizlik ve Dikiş gibi derslerden oluşmaktadır.⁸⁵

3.6 Yabancı Okullar ve Hristiyan Mezheplerin Okulları:

ABD, İngiltere ve Fransa gibi dünya ülkelerinden pek çok yabancı kurumun Hristiyan dinî kurumların kurulması konusundaki çabalarına karşın, Osmanlı Devleti Hristiyan topluluklarına hizmet veren kurum ve okulların kurulmasına engel olmamıştır.⁸⁶

1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nezareti Yasası, bir okul kurmak isteyen herkesin belirli şartları yerine getirmesini şart koşturmuştur. Yasada belirtilen şartları şu şekilde sıralayabiliriz.⁸⁷

- Bölgedeki Maarif-i Umumiye Nezareti'nden öncelikle bir ruhsat alınması gerekmektedir.
- Bu okullar halk edebiyatı ve devlet politikasına aykırı dersleri vermiştir.
- Bölgedeki Maarif-i Umumiye Nezareti'nin yabancı okullara verilecek müfredatı onaylanması gerekmektedir.

Mezhepler ve yabancı ilköğretim okullarının toplam Osmanlı ilköğretim okullarının % 33'ünü oluşturduğunu belirtmekte fayda vardır. Bu Osmanlı Devleti'nin bütün vilayetlerdeki Müslüman olmayan topluluklara verdiği dinî özgürlüğü göstermesi açısından önemlidir. Ayrıca 1870-1900 arasında Salt'ta kurulan Hristiyan din okulları şu şekildedir:⁸⁸

- 1850'de Romanlar için Salt'ta Okulu.
- 1856'da Salt'taki İncil Okulu.
- 1867'de Salt'taki Protestan Okulu.
- 1870'de Salt'taki Latin Çocukları Okulu.
- 1871'de Salt'ta Latin Kızları Okulu.
- 1874'te Fuheis'te Latin Okulu.
- 1885'te Salt'ta Erkek Çocuklar İçin Protestan Okulu.
- 1886'da Fuheis'teki Alrrahibat el-Vardîa Okulu.
- 1887'de Salt'ta Protestan Kızları Okulu.

Yukarıda belirtilen Hristiyan okulları Salt kentindeki İslami okullardan yıllarca önce eğitim vermeye başlamıştır. Bu yüzden Osmanlılar misyoner okullarını sürekli sansürleme eğiliminde olmuşlardır. Bu anlamda, Osmanlıların ilgisi Salt şehrinde ve diğer bölgelerde ortaya çıkmıştır.⁸⁹

1856'da Hristiyan mezhepleri okulları Salt şehrinde yayılmıştır. Bir Anglikan tarafından İncil Okulu açılmıştır. Ayrıca bu okulun bir öğretmeni ve 10-15 arasında değişen öğrencisi mevcuttu. Bu okullar, şehirdeki yabancı dillerin eğitimine ve yayılmasına büyük katkı sağlamıştır. 1900 yılında uygulanan Osmanlı eğitim sistemi, Maarif-i Umumiye Nezareti'nin denetlediği belirli koşullar altında öğretmenlik ve derslerin içeriğinin

83ALP Ö Reşat, Aydozan Ataunal, *Türk Milli Eğitim Sisteminde Düzenleme Teşkilatı (Tahim ve Terbiye Kurulu-Milli Eğitim Şurası) Hıfzı rahman Raşit Öymen'in Bir Önsözü İle*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1977, 1977, s.556-557.

84 Yahya Akyüz, *age*, s.231-232.

85 Daha fazla bilgi almak için Bkz: Yurdagül, Mehmedoğlu, *agm*, s.116; Yahya Akyüz, *age*, s.231-232.

86 Abdülleziz 'vvâd, *El-'idare al-Osmaniye fi vilayet Suriye*, darül m'rifa, Al-kahire, 1969, s.266.

87 Abdülleziz 'vvâd, aynı, s.266.

88 Muhamad Al-Teraavna, *Tarih Mintakat Al-Belka Va-Ma'an Val-kerak, Manşûrat Vezaret El-terbiye Vattelyim, Amman, 1992...*, s.s.211-213.

89 Muhamad Al-Teraavna, "...", s.212; Abdülleziz 'vvâd, aynı, "...", s.261.

18. VE 19. YÜZYILLARDAKİ SALT ŞEHRİNDE BULUNAN DİNİ, KÜLTÜREL VE SOSYAL KURUMLARIN İNŞA SÜRECİNDE OSMANLI DEVLETİ'NİN ROLÜ

bozulmaması amacıyla öğretmenlerini ve okul müdürlerini belirlemek için eğitim sistemini özel ve mezhep okullarına bırakmıştır. Bu nedenle ilk şubesi 1885 yılında kurulmuş ve Şeriat milletvekili ve müftülerden ve 8-10 nüfustan seçilen üyelerden oluşmuştur. Dikkate değer bu bölümün görevi, eğitim davranışını denetlemek ve eğitim koşullarını yetkili makamlara rapor etmektir.⁹⁰

Avrupa ülkeleri, Osmanlı Devleti'ni zayıflatmak ve yıkmak için misyoner okullarını desteklemeye çalışan bir ilke benimsemiştir. Bu nedenle Avrupa; özgürlük, adalet ve eşitlik fikirlerini yayarak yerel halk ile Osmanlı garnizonları arasında düşmanlık yaratma fırsatı bulmuştur. Bu nedendir ki faaliyet gösteren bu yabancı okullar ve misyonerler bu düşmanlığın araçları olmuşlardır.

Osmanlı Devleti, Kerak Bölgesi ve diğer bölgelerde okullar inşa etmek için vakıflardan 100.000 Osmanlı kuruşu (قروش) tahsis etmiştir. Ayrıca Osmanlı Devleti bu alanlarda dinî rehberlik görevini yerine getirmek için imamlar ve vaizler görevlendirmiştir. Örneğin, Ma'an mahkemesinin yasal kaydında Hacı Muhammed Halit Efendi, 1901 yılında bölgedeki insanlara vaaz görevini ve dinî rehberlik işlevini yerine getirmekle vazifelendirilmiştir.⁹¹

Salt kentinde bir ilkokulun varlığının en eski göstergesi, elimizdeki 1879 yılına ait bu Salnamedir. Bu salnameye göre, bu okulda yaklaşık olarak 40 öğrencinin olduğu yazmaktadır. Buna ek olarak, ilk kız devlet okulu 1892 yılında kurulmuştur ve Suriye Devleti sınırları içerisinde olduğu belirtilmiştir. 1907'de Salt Şeriat Mahkemesi'nin şerhiye sicillerinden birine göre, öğretmen Mariam bintü Abdullah Efendi bin Muhammed Lababidi, Salt'taki ilk kız ilkokulunun öğretmeni idi. Bu öğretmen Şam kökenli bir aileye mensuptu.⁹²

19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başlarında Salt kentinde eğitim, Osmanlı Devletleri'nin diğer şehirlerine göre daha ileri bir seviyededir. Neyse ki eğitim, devlet okullarıyla sınırlı kalmamış; ayrıca Küttâp (الشيوخ الكُتَّاب Şuyuhül-Küttâp) gibi küçük eğitim kurumları ve Salt'ta konuşlanmış mezhep okulları da varlığını devam ettirmiştir. Bu bölgelerin sadakatini sağlamak için Osmanlı Devleti, Türkçe dersini zorunlu eğitim olarak uygulamıştır. Ve öğretmenler dersleri Türkçe okutup, Arapça olarak açıklamışlardır. Bu durum çok sayıda öğrencinin eğitimden çekilmesine neden olmuştur.⁹³

Ayrıca ilk aşamadaki öğretim, yani Küttâp eğitim sisteminde, yalnızca Kur'an-ı Kerim öğretimine yönelik, Kur'an-ı Kerim alfabesi ve aritmetik ilkelerini öğrenmekle sınırlıydı. Bunlar Salt şehrinde yayımlanmıştır ve 20. yüzyılın ortasına kadar devam etmiştir.⁹⁴

Ayrıca, Osmanlı Devleti müderris maaşlarının ödenmesiyle ilgilenirken bazı maaşları yerel topluluktan tahsil etme yoluna gitmiştir. Salt'taki en meşhur müderrislerinden El-Küttâp şeyhlerinden, Şeyh Muhammed El-Afgan, Şeyh Selim bin Yahya el-Sa'id, Şeyh Ahmet El-Oraki el-Hıyari, 'vvâd Raşit el-Hrîsât ve Şeyh Abdul Halim Zait el- Kilani'dir. Ayrıca, Zeynep bintü Yahya Al-Said (1875-1935), Salt'taki kızlar okulunda ders veren en ünlü müderrislerinden biriydi. 1892 yılında özellikle Kur'an-ı Kerim konusunda uzman olan kadın müderrislerinden biri Şeyhî Aziza Çerkez'dir.⁹⁵

Osmanlı Eğitim Kanunu'nda eğitimin ücretsiz ve zorunlu olmasına rağmen, eğitime katılan insan sayısı oldukça azdı. Ayrıca, eğitim üst sınıfla ve aşiret büyükleriyle sınırlı kalmıştı. Bunun nedeni Salt ve diğer komşu bölgelerdeki düşük yaşam standartlarıydı.⁹⁶

Düşük eğitim seviyesine rağmen, 14. yüzyılda Salt El-Seyfiye Okulu adlı bir okul vardı. Bu okulun kurucusu Seyfî'd Devle Abdullah Baktamer'edir. Ve okul kurucusunun ismini almıştır. Bu okulda alınan eğitimden ve diğer alanlardan Salt kentinin ilerlemesinde etkili olan pek çok âlim, yazar ve fakih bu okuldan mezun olmuştur.⁹⁷

Osmanlılar eğitim kurumlarına büyük önem vermiş; okullar, eğitim kültürünün yayılmasına katkıda bulunmuştur. Bu sebeple Osmanlı Devleti'nin vilayetlerinde birçok okul ve enstitü açılmıştır.

4. 18. ve 19. Yüzyıllarda Salt Şehrinde Sosyal Kurumların İnşa Sürecinde Osmanlı Devleti'nin Rolü

90 Derviş Al-keşif, "Al-Taelim fi Al-Salt Va-Jivâriha esna al-ahd'ül Osmani (1517-1917 m)" *Sahifet Alraay*, Tarih'te 2.11.2018-Saat'ta:12.00 öö. <http://alrai.com/article/10457593/>. (Erişim Tarihi: 18.12.2019).

91 Muhamad Al-Teraavna, "., s.212; Abdülleziz 'vvâd, aynı, "., s.261.

92 Al-keşif, *agm* <http://alrai.com/article/10457593/>. (Erişim Tarihi: 18.12.2019).

93 Al-keşif, *agm* <http://alrai.com/article/10457593/>. (Erişim Tarihi: 18.12.2019).

94 Bkz: Al-keşif, *agm* <http://alrai.com/article/10457593/>. (Erişim Tarihi: 18.12.2019).

95 *Salnâme vilayet Şuriye*, 1291/1874, s.160 ve *Salnâme* 1292/1875.s.148.

96 Bkz: Al-keşif, *agm* <http://alrai.com/article/10457593/>. (Erişim Tarihi: 18.12.2019).

97 Bkz: Al-keşif, *agm* <http://alrai.com/article/10457593/>. (Erişim Tarihi: 18.12.2019).

Salt kenti yüzlerce yıldır Belka'nın merkezinde yer alan bir kent olarak tanımlanmaktadır. Salt Şehri sadece tarımsal merkez değil, aynı zamanda dinî açıdan da önemli bir merkezdi ve buna bağlı olarak 15. ve 16. yüzyıllarda bir Hristiyan piskoposluğunun merkezi konumundaydı.⁹⁸

Tarih kitapları, koru ve su kaynağının Salt Kalesi'nin içinde bulunduğunu söylemektedir.⁹⁹ Ayrıca 1812 yılına ait Belka ibn Syria'nın, Salt şehrini inşa ettiğini söyleyen bir roman vardır. Belka bölgesindeki tek yerleşim o zamanlar Salt kentiydi.¹⁰⁰

Salt şehrinde ağaçlar ve ormanlarla kaplı üç dağ vardır: "Güdük, Ced'a ve Kaledir". Buna ek olarak, Salt şehrinde cami, yönetim sarayı, ticari tesisler ve çeşmeler gibi temel tesisleri içeren mimari bir modelden oluşur.¹⁰¹

Salt şehri, 200 yıl önce idari sistemin (Kaim-makamı) merkezi olan bir şehrin, kentsel mirasına şahitlik etmiştir. Ayrıca Salt şehri, 20. yüzyılın başlarında bir köylü topluluğundan ve bir askerî merkezden,¹⁰² bir metropol yapılanmasına geçmiş ve Salt, Amman Emirliği'nin daha sonra Ürdün Hâşim'i Krallığı'nın başkenti olarak seçilmesinden önce kentsel refah için bir model olarak hizmet etmeye başlamıştır.¹⁰³

Ayrıca Salt şehrinde, taş evler yoğun olarak gözlenmektedir.¹⁰⁴ Kentte, bazıları 400 yaşın üzerinde olan 700'den fazla tarihî yapı bulunmaktadır. Diğerleri 100-200 yaş arasındadır. Ek olarak, Salt şehri ticari bir yapı stili ile karakterize edilmiştir. Bazı kaynaklar şehrin Levant'tan gelen tüccarlar için ticari bir merkez olduğunu belirtmiştir.¹⁰⁵

İlk Belediye Meclisi, 1887'de Osmanlı Devleti valisi tarafından Salt şehrinde kurulmuştur ve belediye meclisi inşaat izinlerinin verilmesi, sokakların düzenlenmesi ve aydınlatılması, ücretlerin alınması, erkekler ve kadınlar için hamamlar yapılması ve yeni yolların açılması konularında görevlendirilmiştir. Fiyatları izleme, Ramazan toponu patlatma, fakir hastaları tedavi etme, muhtaçlara yardım tahsis etme, saldırganlara ve suç işleyen müteahhitlere para cezası verme, konutları numaralandırma, sokaklara ağaç dikme ve hanları izleme gibi belediyelerin misyon kavramlarına neredeyse ulaşan görevler arasındadır.¹⁰⁶

Buna ek olarak Osmanlı Devleti halkın koşullarını iyileştirmek, çiftçileri tarımsal kredilerle finanse edebilmek için bir tarım bankası kurmuştur.¹⁰⁷ Ayrıca 1908 yılında, çiftçilerin yaşam koşullarını tarım yoluyla iyileştirmelerine destek olmak için 30.000 Osmanlı kuruşu Salt kentine tahsis edilmiştir.¹⁰⁸ Aynı zamanda Osmanlı Devleti, Salt caddelerini düzenlemekle de ilgilenmiştir. Şehrin en ünlü caddelerinden biri şehir merkezindeki Türk Hamamı Caddesi adını yine bu cadde üzerinde bulunan hamamdan almıştır. Ayrıca, Al-Maidan caddesi, at yarışlarının yapıldığı bir yerdir. Hızır sokağı, Hızır'ın tapınağına atfedilmiştir. Deir sokağı, Yeşil sokağın son uzantısıdır.¹⁰⁹

18. ve 19. yüzyıllarda Salt şehrinin planlanmasının nüfus, konut, resmî ve ticari kurumları birbirine bağlayan yolların varlığı açısından İslam kentlerinin planlanmasının genel özellikleri ile tutarlı olması dikkat çekicidir.¹¹⁰ Aslında, miras binalarının kökenlerinin araştırılması ve bunların nasıl inşa edileceğine dair araştırma, binaların yapımındaki ayrıntıları ve pratik parçacıkları ve bu binaların yapımını oluşturan belirli unsurların ve kentsel kimliğin salgılanmasını belirlemek için büyük çabalar ve olasılıklar gerektirmektedir. Çünkü gelecek nesiller için bu mimari yapılar toplum mirası olarak kabul edilmektedir.¹¹¹

Salt şehri, 19. yüzyılın son çeyreğinde önemli nüfus artışı ve kentleşme yaşamıştır. Osmanlı yetkilileri Filistin, Suriye ve Lübnan kentlerinin sakinlerini Salt şehrine göç etmeye teşvik etmiş ve sonuç olarak şehirde fırınlar, pastane dükkânları, kafeler, hamamlar, restoranlar, dikiş haneler, kuyumcular ve değirmenler açılmıştır. Bu nüfus artışı ve ticari faaliyetlerin gelişmesine bağlı olarak mimari açıdan da yeniden yapılanma Salt şehrinin

98 Şihab el-Din Ebu Abdullah bin Abdullah el-Rumi el-Baghdadi "Yaqout el-Hamwi", *Ülkeler Sözlüğü* C.V, Dar Sadır, 1977, C.I, s 489.

99 Habis, Mahmüd Abdullah, "Al-Hayakili Al-Turasiya Valhaviyatül 'emrania li-Essalt", *Ürdün Tarih ve Arkeoloji Dergisi*, C.V/ 1, Ürdün, 2011. s.91-92.

100 http://www.salt.gov.jo/ar/inside/About_Municipality/Areas/SALT.htm. (Erişim Tarihi: 12.11.2019). Bkz: Yaqout el-Hamwi, *age*, s.489.

101 http://www.salt.gov.jo/ar/inside/About_Municipality/Areas/SALT.htm. Bkz: Muhammed Abdül Qader Khreizat, "Zilzal madinat El-Salt fi 'eam 1927", C.II/3, 2008, s. 118.

102 Daha fazla bilgeleri almak için Bkz: Hasan Işık, "Bir Sözlü Tarih Örneği: Ürdün Salt Türk Şehitliği", *JHS History Studies*, Volume: 6, Issue :3, April, 2014, ss 179-198.

103 http://www.salt.gov.jo/ar/inside/About_Municipality/Areas/SALT.htm.

104 Eugene L Rogan, *Frontiers of the State in the Late Ottoman Empire*, Cambridge University Press, London, 1999, p. 27.

105 http://www.salt.gov.jo/ar/inside/About_Municipality/Areas/SALT.htm. (Erişim Tarihi: 12.11.2019).

106 Bkz: http://www.salt.gov.jo/ar/inside/About_Municipality/Areas/SALT.htm. (Erişim Tarihi: 12.11.2019).

107 DH.MKT. 463 31: 21. Z.1319.

108 'vvâd, "., s.242.

109 'vvâd, "., s.243-245.

110 Mahmut Ebu Talep, Muhammed Khreizat, Mustafa Hiari, *Tarih mdinat al-Salt ela mari aleusur*, va-i'âdet bina al-Salt, Salt, 1999, s. 199-217.

111 Patricia Yaeger, "Introduction: Narrating Space, The Strange Effects of Ordinary Space". In: Patricia Yaeger, ed, *The Geography of Identity*. Ann Arbor: Michigan University Press, 1999, p.p. 2-33.

18. VE 19. YÜZYILLARDAKİ SALT ŞEHRİNDE BULUNAN DİNİ, KÜLTÜREL VE SOSYAL KURUMLARIN İNŞA SÜRECİNDE OSMANLI DEVLETİ'NİN ROLÜ

çehresini değiştirmiştir. Bu gelişimle birlikte “El-Ced’a mahallesi منطقة الجدعة”, “Selâim mahallesi منطقة السلام”, “El-Hızır mahallesi منطقة الخضر”, “Kürtlerin vadisinin mahallesi وادي الذئاب” ve “Miden mahallesi منطقة الميدان” gibi yeni yerleşim alanları oluştu. Ayrıca 1863’ten beri evlerin çoğu Salt şehrinin dağlarından getirilen sarı taştan inşa edilmiştir.¹¹²

Osmanlı’nın güvenliği sağlama çabalarının bir sonucu olarak Salt, Nablus ve Kudüs’ün kentsel kimliğinden etkilenerek bir kimlik oluşturan bu binaların sayısında bir artış yaşanmıştır. Kültürel değişime mekânsal genişleme ve ticari binaları genişletmek için eski binaların yapısındaki değişiklikler ve sakinlerin şehir merkezinden komşu hamamlara serbest dolaşımı da eşlik etmektedir.¹¹³

Salt Kenti’nin kent dokusu, kentin sosyal ve ekonomik ilişkilerini yansıtan bir kentsel yapıya sahip olması ile karakterize edilebilir. Yazı nakışları ve kemerleri, binalara Arap-İslam sanatının özgünlüğünü yansıtan estetik bir görünüm kazandırmıştır. Bu sanatın bir özelliği güneş ışığının içeri girmesi ve havalandırma sistemin olmasıdır. Ayrıca şehirdeki kentsel büyüme durumunda ortaya çıkarılan mimari miras tasarımları; camiler, kiliseler, Salt’ın çevresindeki konut birimleri, şehrin dar sokakları ile pazara bağlanmasıdır. Salt şehri tüm bu mimari yapısı ile manevi ve sosyal ifadeleri somutlaştırmıştır. Kapalı bir sosyal ortamda sosyal samimiyeti ve uyumu teşvik eder bir yapıya sahiptir.¹¹⁴

Osmanlı Devleti’nin, Salt kentinde dini açıdan ilgisinin tezahürlerinden biri, bir belgeye yansıyan ve Salt kentinde bir cami inşa etmek için Hayfa’dan Amman’a ulaşım ücreti ödemedi yaklaşık 10 ton kiremit getirildiğini göstermesidir.¹¹⁵

Osmanlı Devleti’nin Salt kentinde gayrimüslim konulara ilgisinin tezahürlerinden biri Osmanlı idaresinin, Salt kentine bağlayan Medeba bölgesinde Latin gruplarına bir kilise kurma lisansı verilmesini onaylayan bir kararname çıkarmasıdır.¹¹⁶

Ayrıca Osmanlı Devleti, kiliseler kurmak ve yenileştirme ruhsatı almak için Salt kentine bağlayan El-Fuheis (الفيحيس) köyünde bulunan Ermeni vatandaşlarına bazı imkânlar vermiştir.¹¹⁷

Bir başka belgede ise, Osmanlı yönetiminin Salt ilçesine bağlı olan El-Fuheis köyü ahalisine Roman kilisesini restore etmelerine izin verilmiştir.¹¹⁸ Buna ek olarak, Salt bölgesinden çıkarılan bir Osmanlı belgesinde, Roma Ortodoks Hristiyanların kiliselerini yeniden düzenlemelerine, yıkılan kiliseleri yeniden inşa etmelerine ve hareket özgürlükleri için sokakları organize etmelerine izin verildiği zikredilmektedir.¹¹⁹

Osmanlılar, Salt şehri sakinlerinin İslami sistemlerini hesaba katan mimari yapı tipini seçmelerine ve bu binaların yükseklik ve seviyelerinin homojenliğine rağmen binaların pazarların, caddelerin, evlerin, drenaj ağlarının ve diğerlerinin düzenlenmesine izin verecek şekilde nasıl inşa edileceğini göstermiştir.¹²⁰

112 Hâbis, *agm*, C.V/1, s.95-100.

113 Hâbis, *agm*, C.V/1, s.95-100.

114 Hani Al-Amad, *Alsalt: Hasayis al-hayat al-yavmîa lilmadina m’ sijillat alsijil lieam 1928 lilbaladia*, “, Etüd ve inceleme, “, Amman, 2002, s.18.

115 *BEO 3926 294413: 14.Ş.1329.*

116 *BEO 2046 153376 20. M.1321.*

117 *BEO 2829 212120 22.Ra.1324.*

118 *DH.MKT. 1084 86 05.R.1324.*

119 *DH.ID..162 2 5 03.B.1331.*

120 Hani Al-Amad, *El-Salt: Belediyenin 1928 sicil kayıtları ile kentin günlük yaşamının özellikleri*, “Etüd ve inceleme”, Amman, 2002, s.18; Saleh Ceradat, *Dawr altakhtit al-hadari fi himayat al-hyakel wal-mawaqie al’atharia*, Amman, Ürdün, 1997.

4.1 Salt şehrindeki Miras Binaları:

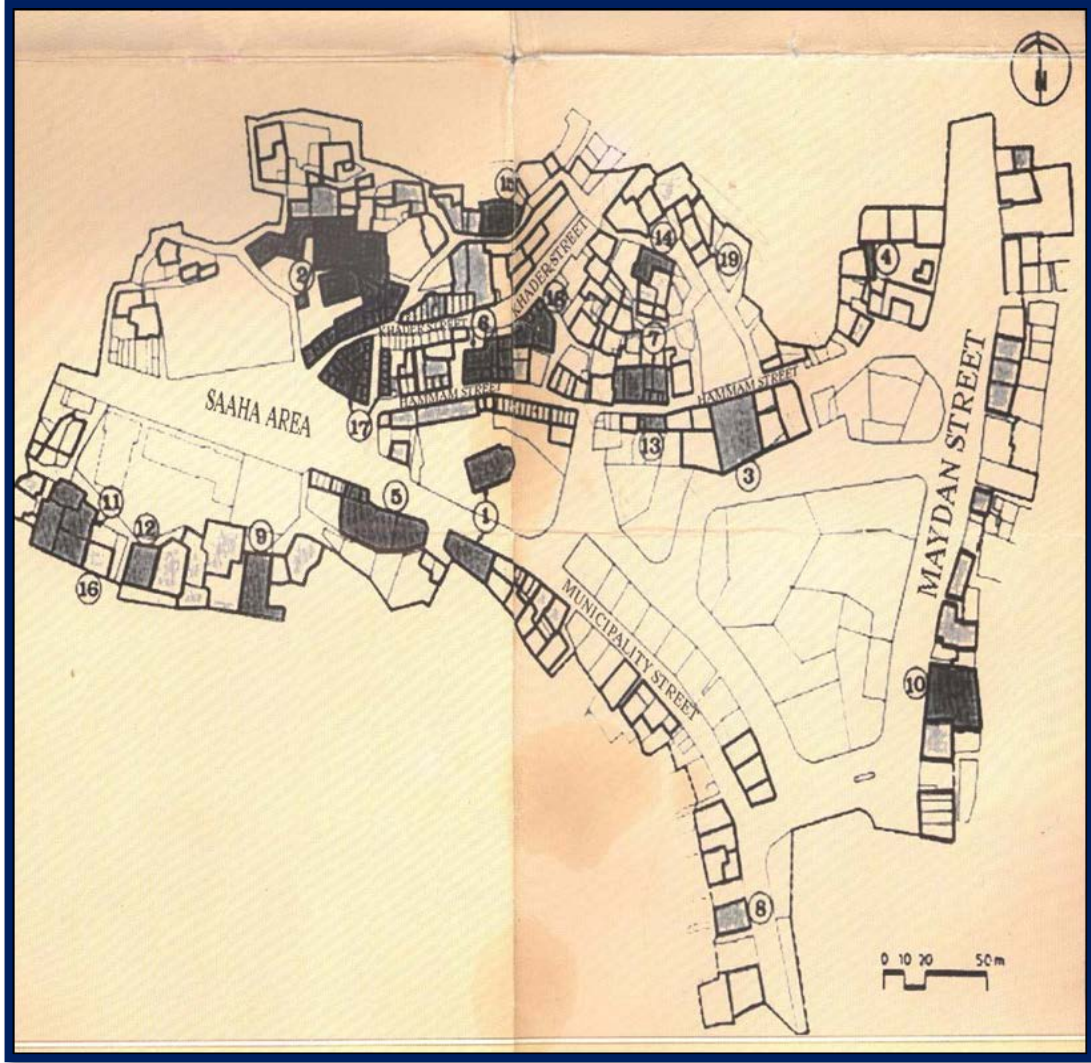
Salt kentinin diğer kentlerden en önemli farkı, bir grup olarak 18 miras binasının varlığı ile temsil edilen ve miras şehirlerinin sınıflandırmasına göre tescil edilmiş ve sınıflandırılmış eski miras yapılarının varlığıyla ayırt edilmektedir.

Tablo:1- 18. Ve 19. Yüzyılda Salt Şehri'ndeki en önemli 18 binanın adı ve konumu aşağıdaki gösterilmiştir.¹²¹

NO.	Yapının Adı ve Tanımı	Yer	Kuruluş Yılı
1-	Latinlerin Kilisesi Cemaat: (Özel okullar, Misyoner Sarayı, Katolik manastır paternalizmi) (Pazar, Kilise ve Hristiyan Okulu)	Deir Sokağı	1893-1896
2-	İngilizce Kompleksi (Kilise, Okul, Hastane)	Arena alanı	1849
3-	Küçük camii	Hemmam Caddesi	1906-1907
4-	Felah El-Hemâd Binası (2 katlı konut binası)	Kürtler Vadisi	19. yüzyılın son çeyreği.
5-	Abu Cabir Evi (üç katlı konut binası)	Arena alanı giriş katı binası Birinci kat üç bölümden oluşmaktadır. İkinci kat ise binadır.	1887 1896 1905
6-	Tokân Binası (Zemin Kat, Mağazalar, Birinci Kat 2 daireden oluşmaktadır)	Hamam Caddesi	19. yüzyılın son çeyreği
7-	Mehyar Binası (Ticari ve Konut Tarzı)	Hemmam Caddesi	1880
8-	El-Maşş'er Binası (1. Katta: Mağazalar, 2. Kat: Daire)	Deir Sokağı	19. yüzyılın son çeyreği.
9-	El-Sükkar Binası (dört katlı konut)	Arena alanı	1879-1884
10-	Tokân binası (iki katlı), birinci katta ticaridir, ikinci katta ise binadır.	Meydan Caddesi	1900 1910-1915 döneminde
11-	Sakit binaları (Konut Binaları)	Saha	Mevcut değil
12-	Hatip binaları üç bitişik konut binasını birleştiriyor	Saha	1860-1925
13-	Nâbülsi Binası (Konut Binası)	Selâlim El-Ruman	Mevcut değil
14-	Hakiş binası (üç katlı konut binası)	El-Yamamah / El-Hızır mıntıkası	19. yüzyılın ikinci yarısı
15-	El-Beit El-Fellâhi (Konut Binası)	Saha	19. yüzyılın ilk çeyreği
16-	El-Davud Binası (Ticari veya Özel Kullanım)	Saha	1881
17-	El- Nâbülsi Binası (Bodrum: Mağaza, Birinci Kat: Konut)	El-Hızır mıntıkası	1900'ün sonunda
18-	Fırın (Ticari bina)	Selâlim El-Rumân	Mevcut değil

121 Hâbis, a.g.m C.V/1, s.s.101-102.

18. VE 19. YÜZYILLARDAKİ SALT ŞEHRİNDE BULUNAN DİNİ, KÜLTÜREL VE SOSYAL KURUMLARIN İNŞA SÜRECİNDE OSMANLI DEVLETİ'NİN ROLÜ

Bu harita, el-Salat Eski Kenti'ndeki 18 miras binasının dağılımının yanı sıra, kentin merkezindeki belirli yerlerdeki konsantrasyonlarını ve pazar ile ilişkilerini göstermektedir.¹²²

Medine programında yer alan bu miras yapılarının önemine rağmen, Ürdün Kentsel ve Kentsel Mirası Koruma Yasası kapsamında resmî olarak kayıtlı olmayan miras yapılarını belirlemeye yönelik birçok girişim vardır. Kraliyet Bilim Derneği, Salt şehrinin en önemli miras binalarının mimari mirasını sunmuş ve (685) miras binası ile sınırlı kalmıştır.¹²³

Binaların dağılımı kentin topoğrafyasından etkilendiğinin göstergesi mahallelerinin at nalı şeklinde olmasıdır. Ayrıca bölgede nüfusun dağılımı şu şekildedir:

- Avamleh bölgesi: (Cebelü' El-Hossn'un جبال الحُصْن) kuzeydoğu yamacında.
- Kürt bölgesi: Güneybatı yamacında yer almaktadır.
- Selâlim dağı (Cebelü' Iselâlim جبل السلام) : Kentin doğu bölgesine yerleşimler yapılmıştır.
- Al-Jada'a bölgesi: Güneyden bir tepe üzerindedir.¹²⁴

Osmanlı idaresi bu dağılımı Salt şehrinin mahallelerindeki nüfus ve tarikatların modelini baz alarak örgütsel temellere göre yapmıştır. Osmanlı Devleti halk arasında varlığını yeniden yerleştirme, barındırma ve istikrar politikası ile bedevi fenomenliğinin hafifletilmesi politikasını izlemiştir. Ayrıca, Sultan Abdülhamid'in politikası, kuzeyde Kuneitra köyünden güneyde Medeba'ya kadar uzanan bir dizi sivil ve askerî merkez kurarak, tarım arazilerine yönelik bedevi yürüyüşüne karşı çıkmanın ana yollarından biri olmuştur.¹²⁵ Osmanlı Devleti

122 Habis, *agm*, C.V/1, s.s.102-103.

123 Habis, *agm*, C.V/1, s.s.111.

124 Eugene L Rogan, *Frontiers of the State in the Late Ottoman Empire*, Cambridge University Press, London 1999, p. 27. Daha fazla bilgi için, Bkz. Hind Abu El-Ş'ür, "Qasbat Al-salt fi matla eahid 'imart sharqii Al-Ürdün (1923-1924) Salt Belediyesi Kayıt Kaynağı", *Mu'tah Araştırma ve Araştırma Dergisi*, C. XV/ V, Mu'tah Üniversitesi, 2000: 104-107.

125 G Bell, *age* P. 228.

Çerkezleri, Çeçenleri ve Hristiyanları bu tür merkezlere yerleştirmek için çalışmıştır.¹²⁶ Ayrıca, Salt ve Doğu Ürdün'deki diğer şehirlerde, yerel halk ve yeni yerleşimciler güvenlik ve özgürlükten yararlanmışlardır. Çünkü Osmanlı Devleti nüfusu örgütlemek, hac yollarını güvence altına almak ve onları bedevi saldırılarına karşı korumak için çeşitli askerî merkezler kurmuştur.¹²⁷

Osmanlı Devleti,"Bani Sakhr'a "بني صخر",¹²⁸ Şam hac konvoyunu, yıllık para toplamı karşılığında etki alanlarından geçen Hicaz demiryolunu koruma görevi vermiştir. Ayrıca Osmanlı Devleti, Bani Sakhr'a, arpayı Hac Şami'nin evlerine sabit bir ücret karşılığında taşımaları konusunda güvenmiştir.¹²⁹

Osmanlı-Rusya savaşı esnasında Ermeni göçü yaşanmış, Kafkasya bölgesinden birçok insan göç etmiştir.¹³⁰ Bu insanların bir kısmı Salt bölgesine yakın olan Nâ'ur kasabasına yerleşmişlerdir.¹³¹

19. yüzyılda Ürdün'ün doğusundan ticaret ve tarım için farklı bölgelerden çok sayıda göçmen Salt şehrine gelmiştir. Medeba kasabası dâhil olmak üzere Al-Salt bölgesi, Suriye, Lübnan, Mısır, Necid ve Fas'tan gelen tüccarların gelişine tanık olmuştur. Ayrıca bölgeye Nablus, Kudüs, "el-Lod اللد", "Al-Halil الخليل" ve "Jenin جنين" de dâhil olmak üzere çok sayıda göçmen yerleştirilmiştir.¹³²

Salt şehrinde ve çevresinde sağlık koşulları zaman içerisinde kötüleşmiştir. Ne yazık ki Osmanlı Devleti'nin bölgedeki çeşitli problemlere zayıf ekonomik koşulları nedeniyle 19. yüzyılın sonuna kadar bu alana gerekli dikkati gösterememiştir. Bunun bir sonucu olarak yerel doktorlar ailelerdeki hastaları tedavi için Şam, Beyrut ve Kudüs'e göndermişlerdir.¹³³

Salt kenti, 19. yüzyılın sonlarında bir sağlık merkezinden ya da hastaneden yoksundu ve bunun sonucunda 1895'te, en önemli hastalıkların başında gelen ateş, ishal, akciğer enfeksiyonları, bronşit ve tifo vakalarının artışı söz konusudur. Özellikle Ürdün vadisinde ve uzak bölgelerde tüberküloz, göz hastalıkları ve sıtma ateşi vakaları da ortaya çıkmıştır. Ateş, çocuklara da yayılmış ve bu hastalık nedeniyle 70 çocuk ölmüştür. Ne yazık ki diğer hastalıklar da birçok ölümlü sonuçlanmıştır.¹³⁴

İngilizler, Salt kentindeki hastanelerin yetersizliğinden dolayı, İngiliz Hastanesi adlı bir hastane kurmaya çalışmışlardır. İngiliz Hastanesi, Salt kentindeki ilk modern tıbbi dispanser olarak kabul edilir. 1883 yılında İngiliz vatandaşı Henry Wright tarafından bağışlanan 600 sterlinlik bu özel hediye sayesinde Misyonerler Kilisesi tarafından kurulmuştur. Bu hastane sadece tıbbi muayene değil aynı zamanda cerrahi operasyonlara da olanak sağlamıştır.¹³⁵

Osmanlı yönetimi, güvenliği sağlamak ve toplum arasındaki ilişkileri düzenlemek için Salt kentinde yargıya da önem vermiştir. Osmanlı Devleti, cinayet ve vatandaşlara karşı işlenen toplumsal suçları çözmekle de ilgilenmiştir. Salt'ta cinayet, boşanma ve reform gibi sosyal meselelere değinen çok sayıda şeriat mahkemesi kaydı bulunmaktadır. Salt şehrinde, iki kişinin başka bir kişiyi öldürdüğünü ifade eden bir belge bulunmaktadır ve soruşturmadan sonra Houran Bölgesi'ndeki mahkeme, kasıtlı öldürmeden kaynaklı bir mahkûmiyet kararı vermiştir.¹³⁶

Güvenlik Alanında ise devlet yönetimi Salt kazasına hapis hane inşa edilmek üzere 10.159 kuruş göndermiştir.¹³⁷ Ayrıca bu konuya örnek bir belgede yer alan bilgilere göre; Sancak Hama'nın güvenlik işlerini düzenlemek için Salt kazasına 300 askerden oluşan bir birlik gönderilmiştir.¹³⁸

19. yüzyılın sonunda Osmanlı Devleti ciddi ekonomik sorunlarla uğraşmaktadır. II. Abdülhamid, devleti içinde bulunduğu büyük borçlardan kurtarmak amacıyla devlet hazinesini desteklemek için ekonomik kaynaklar aramaya başlamıştır.¹³⁹ Osmanlı Devleti, fosfat madeninin önemine binaen Salt bölgesini Filistin'deki

126 DH.MKT. 293 12: 09.R.1312Bkz: DH.MKT. 774 3 12. B.1321. DH.MKT. 1666 125 19.S.1307. DH.MKT. 2713 44: 27. Z.1326.

127 Muhamad Nawayran Alqueayidat, *Tarih madba wajawarha, dar al'aelam*, 1.Baskı, Amman, 2010, s.21.

128 Bani Sahr, güneydeki ve Ürdün Haşimi Krallığı'nın merkezinde farklı alanlarda yaşayan en ünlü klanlardan biridir.

129 Walid Kazziha, *The Social History Southern Syria (Trans Jordan) in the 19th and Early 20th Century*, Beirut Arab University, Beirut, 1972, P.15.

130 DH.ŞFR. 507 89: 19.Ks.1331.

131 DH.TMİK.S. 37 26 :15.M.1320.

132 Bkz: Nufan Raja Alhumud Alsawaria, *Amman wa jiwara hilal alfatra 1281H/1864M – 1340H/1921M*, 1.baskı, Manshurat bank al'aemal, Amman, 1996, s.185.

133 Walid Sulayman, "Al-Salt: Al-Tarih Wa-Zikraiyat", *Al-mjme El-anjilizi - Sahifat Alraay*, Cuma, 02.09. 2016, <http://alrai.com/article/1010463>. (Erişim Tarihi: 15.11.2019)

134 Sulayman, *agm*

135 Sulayman, *agm*

136 BEO 1639 122919: 14. Z.1318.

137 DH.MB.HPS. 11 39: 24. L.1334.

138 BEO 1144 85752 M 29: 1316.

139 BEO 3718 278778 Re 01: 1328.

18. VE 19. YÜZYILLARDAKİ SALT ŞEHRİNDE BULUNAN DİNİ, KÜLTÜREL VE SOSYAL KURUMLARIN İNŞA SÜRECİNDE OSMANLI DEVLETİ'NİN ROLÜ

limanlardan bu maddeyi yurt dışı ticaretine katkıda bulunabileceği bir merkez haline getirmiştir.¹⁴⁰ Bu fosfat madeni Hayfa limanı vasıtasıyla yurt dışına ihraç edilmiştir.¹⁴¹

Osmanlı Devleti ormanlarla ilgili olarak, Aclûn memuruna gönderilen bir belgede, Salt ve Aclûn bölgelerindeki ormanları insanların yakmaları ve bozmalarını engellemek üzere bir kişi tayin edilmesini istemiştir.¹⁴² Ayrıca Osmanlı yönetimi, Kerak ve Salt bölgelerindeki ormanlardan kömür ve odun temin edilmesini sadece resmî izinle mümkün kılmıştır.¹⁴³

SONUÇ

Makalede, Osmanlı Devleti'nin, İbrahim Paşa'nın Levant'tan ayrılmasından sonraki dönemde eğitim hayatına olan ilgisini artırdığı için, Osmanlı döneminin sonunda Ürdün'ün doğusundaki eğitim hareketine değinilmiştir. Dahası, 1831-1841 yılları arasındaki Mısır yönetimi, Levant'taki eğitim koşulları üzerinde büyük bir etkiye sahiptir, bu da Osmanlı Devleti'ni eyaletlerdeki eğitim hareketinde reform yapmaya itmıştır ve devlet eğitim yasaları ve mevzuatları çıkarmaya ve okullar inşa etmeye başlamıştır. Buna ek olarak, Osmanlı Devleti, 19. yüzyılın ikinci yarısında Levant'taki diğer bölgelere kıyasla çok geç bir dönemde Ürdün'ün doğusunda devlet okulları kurmuş ve eğitimi İptidaiye veya Rüştîye okullarıyla sınırlamıştır. Bu okullar sınırlı sayıda olmasına rağmen, Küttâp müessesesi ile işbirliği içinde, Ürdün'ün doğusunda yaşayan insanlar arasında eğitimin yaygınlaştırılmasına katkıda bulunmuşlardır. Bu çalışma aynı zamanda Salt şehrindeki sosyal mirasın korunmasında Osmanlı Devleti'nin rolüne ve kentin mimari açıdan düzenlenmesinde ve çeşitli bölgelerdeki yerel nüfus arasında güvenliğin sağlanmasında izlenen yöntemlerin vurgulanmasına katkıda bulunmuştur.

18. ve 19. yüzyıllarda Salt kentinde sosyal, kültürel ve dinî kurumların yeniden inşası ve yenilenmesinde Osmanlı Devleti'nin rolüne değinilmiştir. Önceki yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nin vilayet merkezlerine olan ilgisine rağmen, 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Arap şehirlerine özellikle de Salt şehrine olan ilgisi birkaç nedenden dolayı azalmıştır. Bunlardan biri devlet ekonomisini tüketen bir kamu borç sorunudur. Bu nedenle Osmanlı Devleti bir yandan Avrupa ülkeleri diğer yandan Çarlık Rusya'sı ile birçok askerî savaşa girmiştir. Bu savaşlar arasında Kırım Savaşı ve Yunan Savaşı da bulunmaktadır. İngiltere, Fransa ve İtalya gibi devletler sömürge amacıyla yeni topraklar aramaya başlamışlardır. Ayrıca bu yıllarda Osmanlı Devleti, Anadolu, Rumeli, Balkanlar ve Levant bölgesinde bazı yerel isyanlarla uğraşmak zorunda kalmıştır. Yerel yöneticiler 18. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin idaresini kabul etmişler ancak 19. yüzyılın sonlarında bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. Bu isyanlar ve bağımsızlık faaliyetlerinde Hristiyan misyonerlerin etkisi oldukça fazladır. Bu misyonerlerin çalışmaları Osmanlı Devleti ile bölgedeki yerel yöneticilerin arasındaki iletişimin zayıflatılmasında önemli etkiye sahiptir.

Osmanlı Devleti'ni çevreleyen iç ve dış sorunlara rağmen devlet idaresi, devletlerin merkezileştirilmesini sağlamak ve Osmanlı Devleti'nin çıkarlarını tehdit edecek misyoner hareketler ve yabancı projelerle yüzleşmek için çok çalışmıştır. Bu açıdan devlet, Salt şehri de dâhil olmak üzere bu alanlarda yönetişimin temellerini oluşturmak için çalışmak üzere dinî, sosyal, kültürel ve eğitimsel bir ağ oluşturmaya çalışmıştır.

KAYNAKÇA

BAB-I ALİ EVRAK ODASI

BEO 1136 85155: 15.M.1316.

BEO 1144 85752: 29.M.1316.

BEO 1244 93234: 20.Ş.1316.

BEO 1244 93234: 06. Ş 1316.

BEO 1244 93234: 11.Ş.1316.

BEO 1244 93234: 24.Ş.1316.

BEO 1323 99205: 03.S.1317.

BEO 1639 122919: 14.Z.1318.

BEO 1687 126452: 22. Re.1319.

140 BEO 3724 279265 Re 16: 1328.Bkz: BEO 3761 382027 Re 28: 1328.

141 BEO 3822 286587 Za 08: 1328.

142 DH.ID..189 16 13.Ş.1332.

143 DH.MKT. 943 17: 25.M.1323.

BEO 2046 153376: 20. M.1321.

BEO 2829 212120: 22.Ra.1324.

BEO 3593 269437: 19.C.1327.

BEO 3718 278778: 01.Re.1328.

BEO 3724 279265: 16.Re.1328.

BEO 3761 382027: 28.Re.1328.

BEO 3822 286587: 08.Za.1328.

BEO 3926 294413: 14.Ş.1329.

(DH.İD) DÂHİLİYE NEZÂRETİ İDARE BELGELERİ.

DH.İD..162 2 5 03.B.1331.

DH.İD..189 16: 13.Ş.1332.

(DH.MKT) DAHİLİYE NEZÂRETİ MEKTUBÎ KALEMİ.

DH.MKT. 1084 86: 05.R.1324.

DH.MKT. 1122 54: 19.Ş.1324.

DH.MKT. 1666 125: 19.S.1307.

DH.MKT. 2713 44: 27. Z.1326.

DH.MKT. 293 12: 09.R.1312.

DH.MKT. 463 31: 21. Z.1319.

DH.MKT. 774 3: 12. B.1321.

DH.MKT. 943 17: 25.M.1323.

(DH.TMİK.S)DAHİLİYE NEZÂRETİ TESRÎ-İ MUAMELÂT:”DAHİLİYE NEZÂRETİ TESRÎ-İ MUAMELÂT VE ISLAHAT KOMİSYONU.”

DH.TMİK.S.. 37 26: 15.M.1320.

(DH.MB. HPS) DAHİLİYE NEZARETİ MEBANİ-İ EMİRİYE-HAPİSHANELER MÜDÜRİYETİ EVRAKI.

DH.MB..HPS. 11 39: 24. L.1334.

(İ.PT) İRADE TELGRAF VE POSTA.

İ..PT 13 16: 11.R.1318.

(ŞD) ŞURA-YI DEVLET EVRAKI.

ŞD. 991 31: 23. Ca.1319.

ŞD. 1019 5: 19.Ca.1321.

(DH.ŞFR) DAHİLİYE NEZARETİ ŞİFRE EVRAKI.

DH.ŞFR. 507 89: 19.Ks.1331.

(FTG.F)FOTOĞRAFLAR.

FTG.f.. 1044: 10.07.1900.

(SALNÂMELER VE GAZETELER)

El-Beşir Gazetesi, Sayı 1224, 24 Şubat 1898.

El-Beşir Gazetesi, Sayı 1353, 3. Ekim.1898.

Salnâme vilayet Suriye, li-senet 1297ha/1879m.

Salnâme Maarif-i Umumiye, al-senetü el-Rabia 1319, Dar al-Hilafa al-Aliye, Matbaat Amira, 1901-1902.

Salnâme Vilayet Suriye 1309-1310 /1891-1892, aded: 27, Makatib al-Vilayat.

18. VE 19. YÜZYILLARDAKİ SALT ŞEHRİNDE BULUNAN DİNİ, KÜLTÜREL VE SOSYAL KURUMLARIN İNŞA SÜRECİNDE OSMANLI DEVLETİ'NİN ROLÜ

Salnâme vilayet Suriye 1333-1334, Hilal matbaası, 1334.

Nizam 'ıdarat el-vilâyat el-Osmaniye, el-Düstur, Madde 1, Tercemet: Nufil Ni'matullah Nufil, el-Tab'etü el'edbiyye, Beyrut 1301h/1883m.

Yoqalmah Bani Sakhr 1313/1897 Finans.

(KİTAP VE MAKALELER)

'VVÂD, Abdülleziz, *El-'idare al-Osmaniye fi vilayet Suriye*, darül m'rifa, Al-kahire, 1969.

ABU EL-Ş'ÜR, Hind, "Qasbat Al-salt fi matla eahid 'imart sharqii Al-Ürdün (1923-1924)", Salt Belediyesi Kayıt Kaynağı, *Mu'tah Araştırma ve Araştırma Dergisi*, C. XV/ V, Mu'tah Üniversitesi, 2000.

AFYONCU, Erhan, 1000 Soruda Osmanlı İmparatorluğu, 5 Bölüm, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2010.

AKGÜNDÜZ, Ahmet, İslam Hukukunda ve Osmanlı, Tatbikatında Vakıf Müessesesi, 3. Baskı, Türk Tahrir Kurumu, Türkiye, 2013.

AL-AMAD, Hani, *Alsalt: Hasayis al-hayat al-yawmia lilmadina mae sijillat alsijil lieam 1928 lilbaladia*, "Etüd ve inceleme", Amman, 2002.

AL-BAHÎT, Muhammed Adnan, HAMOUD, Novan Raja, defter mufassal liva' Aclûn, Tabu Defteri 970 'Listanbul (Çalışma, inceleme ve çeviri), 1.Baskı, Ürdün Üniversitesi yayınları, Amman, 1989.

AL-HİLALÎ, Abdürrezzâk, *Tarih El-tealim El-Osmani 1638-1917*, Bidon naşir, Bağdat, 1959.

AL-KEŞİF, Derviş, "Al-Taelim fi Al-Salt Va-Jivâriha esna al-ahd'ül Osmani (1517-1917 m)" *Sahifet Alraay*, 2.11.2018. <http://alrai.com/article/10457593/>. (Erişim Tarihi: 18.12.2019).

ALLOUCHE, Adel, *Osmanlı-Safevî İlişkileri – Kökenleri ve Gelişimi*, Ankara Yayınları, İstanbul, 2001.

AL-NAHAR, Maysoun, *The Abbasid Caliphate*. In Ababsa, Myriam (ed.). Atlas of Jordan, 2014.

ALQUEAYİDAT, Muhamad Nawayran, *Tarih madba wajawarha*, dar al'aelam, 1.Baskı, Amman, 2010.

AL-TERAAVNA, Muhamad, Tarih Mintakat Al-Belka Va-Ma'an Val-kerak, Manşûrat Vezaret El-terbiye Vattelyim, Amman, 1992.

AMAYREH, Muhammed, *Altarbia waltaelim fi al-eahd al-Osmani wahataa eam 1997*, 1.Bbaskı, Dar El-Masirah, Amman, 1999.

AVCİ, Casim, "KUDÂA (Benî Kudâa)" *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.XXVI, Ankara, 2002, s308-309.

AYAŞ, Abdul kader, *Fırat Vadisi medeniyeti (Suriye bölümü)*. Şam, Basım, Yayın ve Dağıtım için El-Ahâli, Suriye, 1989.

BAŞOUR, Vadih, Suriye 'ikamet Devlet Va-vilâdet 'uma. Ann Arbor, Michigan, Michigan Üniversitesi, ABD, 1996.

BAYOUMÎ, Zakaria Süleyman, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihinde İslami Okuma: Yahudi Sömürgeci İttifakı ve İslam Devletinin Parçalanması*, Dar el-'Elm ve Iman, Kahire, 2009.

BELL, G, *Turkish Rule East of the Jordan*, The Nineteenth Century and After, Vol. 52(August 1902).

BOSTANCI, Mustafa, "Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin Hicaz'da Hâkimiyet Mücadelesi", *Akademik Bakış*, C.VII, Sayı: XIV, 2014, s.s:117-136. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/73834>.

BOWERSOCK, G. W.; Brown, Peter; Grabar, Oleg , *Late Antiquity: A guide to the Postclassical World*, Harvard University Press, 1999.

BUĞRA, Ekinci Ekrem, *Osmanlı Ülkesinde bir Garip Topluluk. Levantenler*, Çarşamba. 09.4.2014. <http://ekrembugraekinci.com/makale.asp?id=50>.

CERADAT, Saleh, *Dawr altakhtit al-hadari fi himayat al-hyakel wal-mawaqie al'atharia*, Amman, Ürdün, 1997.

CLOT, Andre, *Kölelerin İmparatorluğu Memlüklerin Mısır'ı*, çev: Turhan Ilgaz Epsilon Yayınları, İstanbul, 2005.

ÇAKAR, Enver, "XVI. Yüzyılda Şam Beylerbeyiliğinin İdarî Taksimatı", *FÜSBD*, C.XIII/1, Elazığ, 2003.ss.351-374.

ÇELEBİ, Ahmet, *İslâm'da Eğitim Öğretim Tarihi*, Çev. Ali Yardım, Damla Yayınevi, İstanbul, 1976.

- DANIŞMEND, İsmail Hami, *I Selim Dönemi*, Doğu Kütüphanesi, İstanbul, 1971.
- DOUWES, Dick, *The Ottomans in Syria*, a history of justice and oppression, I.B. Tauris, 2000.
- EBU AZZA, Muhammed, *Sultan Abdul Hamid dönemi: döneminin gerçekleri, saltanatının detayları, yönetimi ve politikası, Bani Osman saraylarının sırları ve gizemleri*. Ann Arbor, Michigan, Michigan Üniversitesi, ABD, 1997.
- EBU TALEP, Mahmut, Muhammed Khreisat, Mustafa Hiari, *Tarih madinat al-Salt ela mari aleusur*, va-i'âdet bina al-Salt, Salt, 1999.
- EL-HİLALİ, Abdürrezzâk, *Tarih El-tealim El-Osmani 1638-1917*, Bidon naşir, Bağdat, 1959.
- EMECEN, Feridun, "Mercidâbık Muharebesi Osmanlılar ile Memlûkler arasında (922/1516) yılında yapılan savaş" *TDV İslâm Ansiklopedisi'nin*, C. XXIX, Ankara, 2004. 174-176.
- EMECEN, Feridun, "ZÂHİR el-ÖMER" *TDV İslâm Ansiklopedisi'nin*, 44 cilt, İstanbul, 2013, 90-91: <https://islamansiklopedisi.org.tr/zahir-el-omer>
.Http://www.salt.gov.jo/ar/inside/About_Manicipality/Areas/SALT.htm.
- ERDOĞDU, Teyfur, "Maarif-i Umumiye Nezareti Teşkilatı", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 51 (1-4), Ankara, 1996.
- EŞLİK, Abdul Karim, *Osmanlı döneminde Arap Doğu*, Şam Üniversitesi yayınları, 5. baskı, Şam, 1997.
- GÖKTAŞ, Uğur, "Falaka", *TDV İslâm Ansiklopedisi'nin*, C.XII, İstanbul, 1995, s.s:140-141.
- GÜNDÜZ, Mustafa, *Maarif-i Umumiye Nizamnamesi, 1869, (Sadeleştirilmiş)*, Milli Eğitim basımevi, İstanbul, 1977.
- HABİS, Mahmûd Abdullah, "Al-Hayakilü Al-Turasiya Valhaviyatül 'emrania li-Essalt", *Ürdün Tarih ve Arkeoloji Dergisi*, C.V/ 1, Ürdün, 2011, s.s: 91-116.
- HALAÇOĞLU, Yusuf, *Sultan Abdülhamid'e Arzlar (Ma'rûzât), Ahmet Cevdet Paşa, Babîali Kültür Yayıncılığı*, İstanbul, 2010.
- HAMMER, Joseph von -Purgstall, *Evliya Çelebi: Narrative of Travels in Europe, Asia, and Africa in the Seventeenth Century*, Oriental Translation Fund,1834.
- HATTA, Philip, *Suriye Tarihi*, Lübnan ve Filistin, Beyrut, Lübnan: Kültür Evi – Beyrut, 1983.
- HREYİSET, Muhammed ve diğerler, "Zilzal Medînet El-Salt fi 'am 1927", *Ürdün Tarih ve Arkeoloji Dergisi*, C.II / 3, 2008.
- HRÎSÂT, Muhammed, "Salt, Dirasat Medeniye Beşeriye Merrat Bi-siclet el-Mahknetü'l şer'yye fi el-Salt 1299 AH - 1345 AH / 1881-1926", *Araştırmalar Dergisi*, Ürdün Üniversitesi, C.XIII /IV, 1986.
- HUT, Davut, "Osmanlı Arap Vilayetleri, Arabizm ve Arap Milliyetçiliği", *Vakanüvis- Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, Ortadoğu Özel Sayısı.1, 2016. s.s: 105-150. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/228072>.
- HÜSEYİN, Muhammed 'Amayreh, "R'uyeten Cedide El'avzâ Ett'lîm fi Filistin Hilal El'ehd El-Osmani", *Mejlatü Sâmid El-İktisadiye*, 'Eded 109, 1997.
- İŞİK, Hasan, "Bir Sözlü Tarih Örneği: Ürdün Salt Türk Şehitliği", *JHS History Studies*, Volume: 6, Issue :3, April, 2014,ss 179-198.
- JURJ SABA, Ruks bin zayid El-'ezîzi, *Safahat min El-Tarih el-Ürdüni ve min hayat el-Bâdiye: Medeba ve Devâhiye*, Amman, Ürdün, 1961.
- KAZZİHA, Walid, *The Social History Southern Syria (TransJordan) in the 19th and Early 20th Century*, Beirut Arab University, Beirut, 1972.
- MAHAFZA, Ali, *Al-fikir Essiyâsi El-Ürdüni münzü bidayet el-Savra el-'Arabiya el-Kübra va hata nihayet ahit el-'imara 1916 - 1946*, I. Bölüm, 1. Baskı, Amman, 1990.
- MAHMUD, Cevad, *Maarif-i Umumiye Nezaret-i Tarihe-i ve Teşkilat ve icraat*, 1.baskı, Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara, 2002.
- MUIR, Sir William, *The Mamelûke; Or, Slave Dynasty of Egypt, 1260-1517*, A. D. Londra: Smith, Elder, 1896.
- MURPHY, David, *The Arab Revolt 1916-18: Lawrence Sets Arabia Ablaze*, Osprey Publishing, 2008.

18. VE 19. YÜZYILLARDAKİ SALT ŞEHRİNDE BULUNAN DİNİ, KÜLTÜREL VE SOSYAL KURUMLARIN İNŞA SÜRECİNDE OSMANLI DEVLETİ'NİN ROLÜ

- NUFAN, Raja Alhumud Alsawaria, *Amman va jiwaraha hilal alfatra 1281H/1864M – 1340H/1921M*, 1.baskı, Manshurat bank al'aemal, Amman, 1996.
- OSMAN, Bahij ve diğerleri, *Tarihin Fotoğrafçısı*, Bölüm VII, Milyonlarca Darul Alam, 6. basım, 1999.
- Planlama ve Uluslararası İşbirliği Bakanlığı, Belka Valiliği Kalkınma Programı 2016-2018*, Eylül 2015, <http://mop.gov.jo/EchoBusV3.0/SystemAssets/pdf/gov>.
- RASİM, Ahmet, *Osmanlı Tarihi*, C.IV: yayıncı olmadan, yayınlanacak yer olmadan, 1908.
- REŞAT, Ö, Alp. Aydozan Ataüenal, Türk Millî Eğitim Sisteminde Düzenleme Teşkilatı (*Talim ve Terbiye Kurulu-Millî Eğitim Şurası*) Hızırrahman Raşit Öymen'in Bir Önsözü İle, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1977.
- ROBİSON, Samuel Shelburne and Mary L. Robison, *History of Naval Tactics from 1530 to 1930, The Evolution of Tactical Maxims*, Naval Institute, The U.S, 1942
- ROGAN, Lawrence Eugene, *Frontiers of the State in the Late Ottoman Empire*, Cambridge University, Press, London, 1999.
- ROGAN, Lawrence Eugene, *In Corporating the Perighey: The Outoman Extension of Direct Rule Over Southeastern Syria (Trans Jordan) 1867 – 1914*, Ph.D. Dissertation, Harvard University, 1991.
- SABAN, Sühail, *Ansiklopedik Osmanlıca Tarih Terimleri Sözlüğü*, Kral Fahd Ulusal Kütüphanesi Yayınları, Riyad, 2000.
- Safahat min Tarih al-Ürdün 41* <https://www.ammonnews.net>. 21.11. 2007.
- SARWAR, Ghulam: *History of Shah Isma'il Safawi*, AMS, New York, 1975.
- SOMUNCUOĞLU, Ecehan“ On Dokuzuncu Yüzyılda Nahda Hareketi: Modern Arap, Düşüncesinin Oluşumu, Kapsamı ve Sınırları”, *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, Cilt 3, Sayı 1, Mart, 2015.
- SULAYMAN, walid, *Al-Salt: Al-Tarih Va-Zikriyat Al-mjme El-anjilizii - Sahifat Alraay*, <http://alrai.com/article/1010463>. Cuma, 02.09.2016.
- System of universal geography founded on the works of Malte-Brun and Balbi*, Open Library, The Library Of The University Of California Los Angeles, 2007: <https://ia802705.us.archive.org/28/items/systemofuniversa02balbiala/systemofuniversa02balbiala.pdf>.
- ŞAFİK, Juha, *Al-Musavvir fi al-Tarih: VII Bölüm*, Dar El-İlim Lel-meleeyin, Beyrut, Lübnan, 2008.
- Şkeîrât, Ahmad Sıdk, *Tarih el'üidara el-Osmaniye fi şark Al-Ürün 1864-1918*, Amman lil-Tıbâ'a vel-Tasmimim, Amman, 1992.
- TAHİR, Sezen, *Osmanlı yer Adları*, T.C.Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayın No: 26, Ankara, 2017.
- TEKTAŞ, Nazım, “Yavuz Sultan Selim, Çadırdan Saraya, Saraydan Sürgüne Osmanlı”, *Yeni Şafak Gazetesi*, 2007.
- TOPBAŞ, Osman Nuri, *Osmanlı / Abide Şahsiyetleri ve Müesseseleriyle*: Erkam Matbaacılık, İstanbul, 1999.
- YAEGER, Patricia, *Introduction: Narrating Space, The Strange Effects of Ordinary Space* .In: Patricia Yaeger ed, *The Geography of Identity*. Ann Arbor: Michigan University Press, 1999.
- YAMAN, Zehra, *Ürdün'de Osmanlı Salt şehri*, Amman, 25.03.2014: <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/urdunde-osmanli-sehri-salt/172142>.
- YAQOUT el-Hamwi, Şihab el-Din Ebu Abdullah bin Abdullah el-Rumi el-Baghdadi, *Ülkeler Sözlüğü*, CV, Dar Sadir, 1977.
- YURDAGÜL, Mehmedoğlu, *Tanzimat Sonrasında Okullarda Din Egitimi*, 1.baskı: M.Ü.I.F vakfi, İstanbul, 2002.

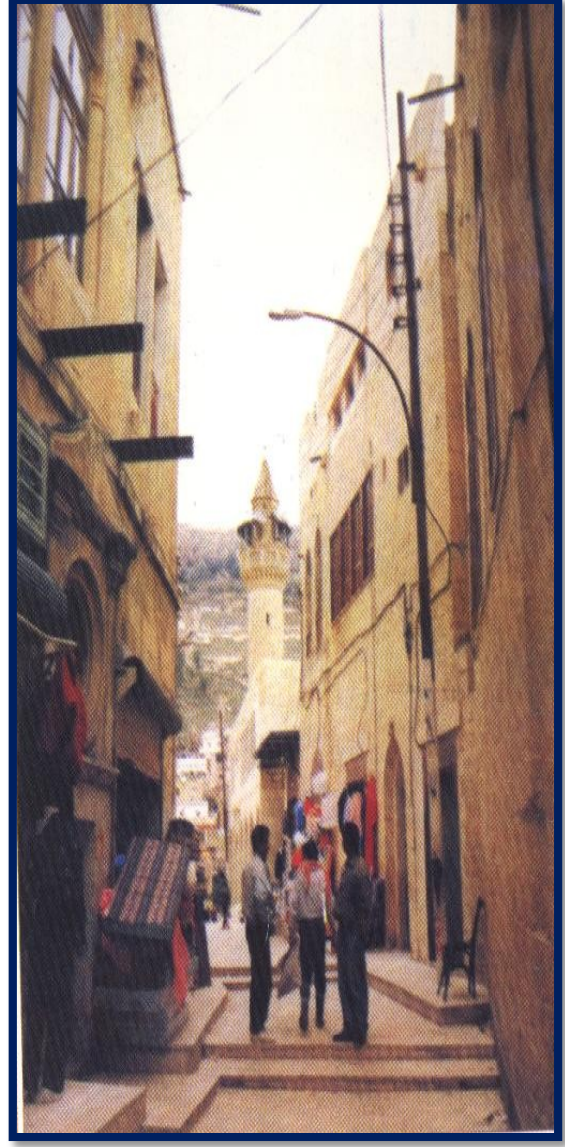
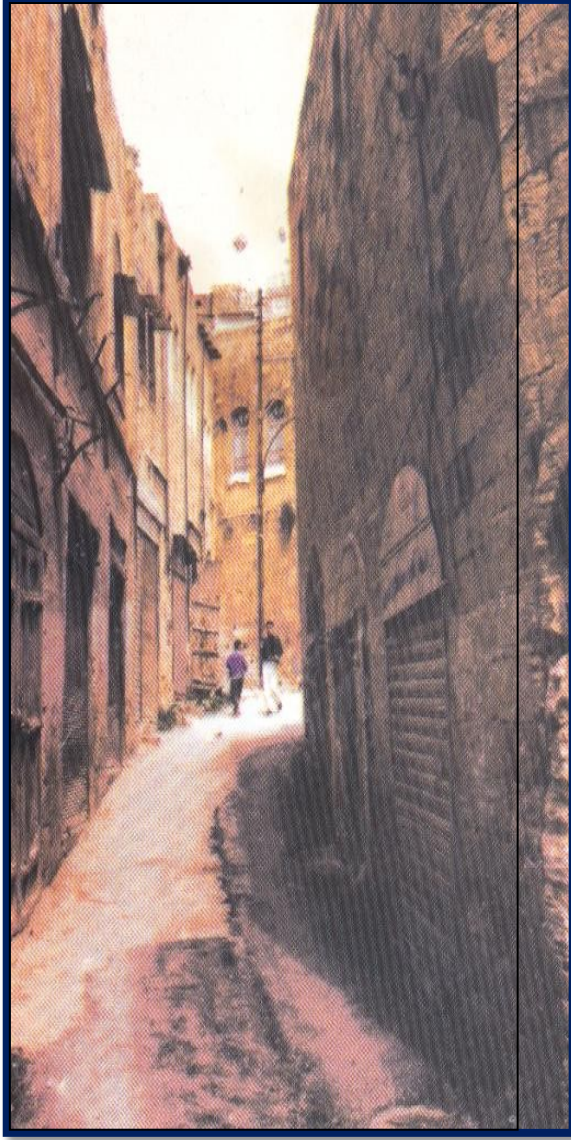
Ekler:

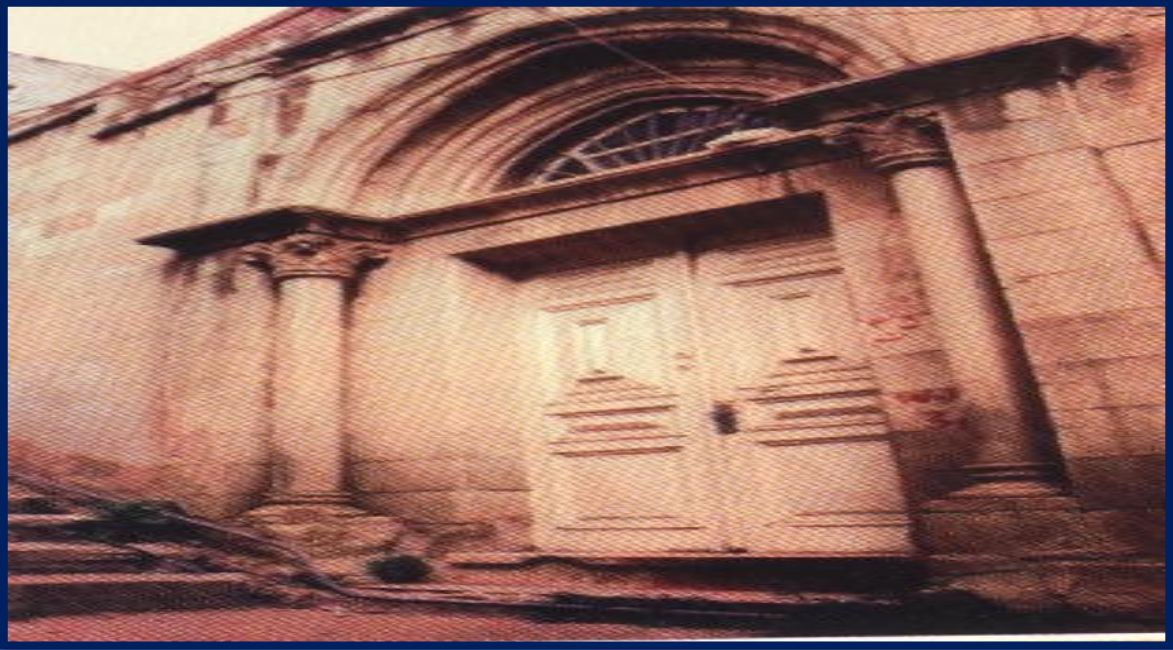
Ek No.1: **Sahifet Mirâtül al'hvâl** "صحيفة مرآة الأحوال "İlk Arap sesi Osmanlı günahlarıyla karşı karşıya" 26.08.2019: kaldı <https://3thmanly.com/ar/article>.

18. VE 19. YÜZYILLARDAKİ SALT ŞEHRİNDE BULUNAN DİNİ, KÜLTÜREL VE SOSYAL KURUMLARIN İNŞA SÜRECİNDE OSMANLI DEVLETİ'NİN ROLÜ

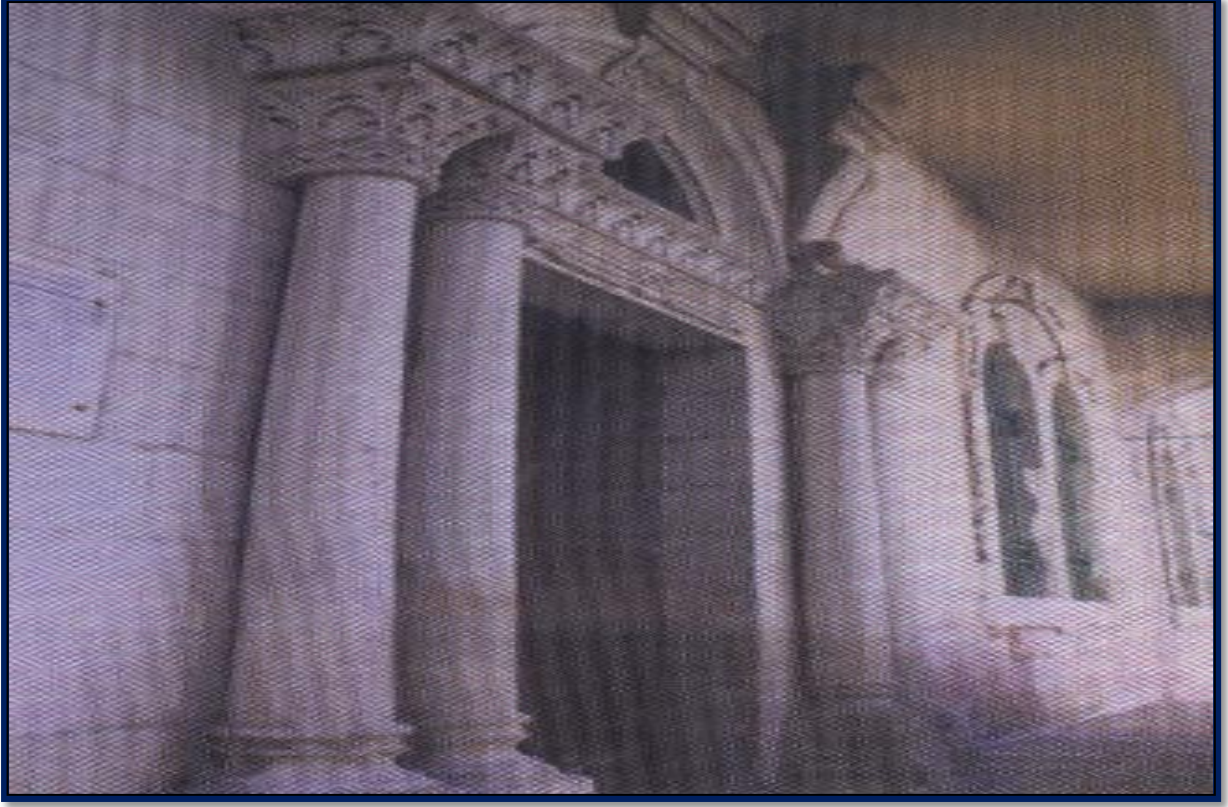

Eski Salt Kenti'ndeki bir sokak, taşın homojenliğini, rengini, döşeme ve geçit yollarını çekici hale getirme sürecini yansıtır. Mahmûd Abdullah Habis, a.g.m, C: 5, S. 1, s.111-112.

Abu-Jaber beyti, eski makamlardaki bir miras binasıdır. Kapı endüstrisi sanatına odaklanma ve ana girişler o dönemde evler için belirgindir. Mahmûd Abdullah Habis, a.g.m., Cilt 5, S.1,s.111-112.

18. VE 19. YÜZYILLARDAKİ SALT ŞEHRİNDE BULUNAN DİNİ, KÜLTÜREL VE SOSYAL KURUMLARIN İNŞA SÜRECİNDE OSMANLI DEVLETİ'NİN ROLÜ

Salt'ın eski şehri'ndeki miras binalarının girişlerine Arapça ve İslami yazıtlar ve kemerler. Mahmûd Abdullah Hâbis, a.g.m., Cilt 5, Sayı 1,s.s. 113-114.

El-Hemmâm mıntıkası Erişim Tarihi: 17.05.2020.
<http://www.rasseen.com/art.php?id=1cf3585368211a8a7e756fc50c4f84d575764cf5>.

Salt Şehrindeki İngiliz Hastanesi. Erişim Tarihi: 17.05.2020.

<https://www.google.com/search?q=%D9%85%D8%B3%D8%AA%D8%B4%D9%81%D9%89+%D8%A7%D9%84%D8%A7%D9%86%D8%AC%D9%84%D9%8A%D8%B2%D9%8A+%D9%81%D9%8A+%D8%A7%D9%84%D8%B3%D9%84%D8%B7&rlz=1C1RLNS trTR852TR853&sxsrf=ALeKk03sh4QqywFTAY>

**18. VE 19. YÜZYILLARDAKİ SALT ŞEHRİNDE BULUNAN DİNİ, KÜLTÜREL VE SOSYAL KURUMLARIN
İNŞA SÜRECİNDE OSMANLI DEVLETİ'NİN ROLÜ**